

KÖRKÉP

Szerkeszti Gróh Gáspár

ILLYÉS GYULA ÉS OZORA

„Amit már majdnem elfeledtél...”

Vasy Géza

Egy regényt akárki meg tudna írni – hallhattuk már sokszor. Pedig a saját önéletrajzát is csak az képes, akinek van hozzá szókinccse és hiteles, érdekes közlendője. Az önvallomásokat a nevelődési regényhez mért elvárásokkal olvassuk. A nevelődési vagy azzal fogalmilag szinte azonosnak tekintett fejlődésregény a klasszicizmus kora óta örök érvényű, hiszen valamennyire minden regény egy személyiség fejlődéstörténete. Az alkotói öntanúsítás során is számos valóban „regényesnek” mondható fordulatot ismerhetünk meg a művészek életéből, melyek sokak számára átélhetőnek bizonyulnak.

Az egyén nevelődési regénye nem is a születéssel, hanem a fogamzással kezdődik, a láthatatlan fehér lapra már akkor ráíródnak az első meghatározó vonások. A 19. század második felének pozitivista – később sokszor ómódinak tekintett – felfogása figyelmeztetett arra, hogy az alkotó személyiséget formálja az öröklött és a továbbörökített tulajdonságok rendszere, a földrajzi, társadalmi környezet, valamint az alkotóra ható művészi hagyománykincs. Azonban soha nem tudhatjuk pontosan, legfeljebb sejthetjük, hogy akár egyetlen kisebb korszakban mitől válik a fiatal ilyenné vagy olyanná, s miként járja majd végig életútját. Hiszen maga a felnőtté válás sem megállapodás, hanem kisebb-nagyobb változások folyamata.

Illyés Gyula élettörténetét regényként is olvashatnánk. Nemcsak azért, mert ennek jelentős fejezeteit ő maga is megírta (írói-költői módosításokkal), hanem azért is, mert a 20. század irodalmi – szellemi – társadalomtörténetét is élénk tárhatja egy ezután megszületendő, részletes életrajz.

Illyés Gyula 1902-től 1983-ig terjedő életútja egyben csaknem a 20. század története is. Vannak történészek, akik az évszámoknál rövidebb 20. századról beszélnek, s lényegében az első világháború utáni évektől 1990-ig terjedő mintegy 70 évet tekintik együvé tartozónak. Ez gyakorlatilag egybeesik a költő felnőttkorával, aki már a világháború végének, a társadalom szörnyű európai válságának, a kihunyó forradalmi reményeknek, a megcsonkított történelmi Magyarországnak vált egyre fontosabb tanújává és szereplőjévé.

A gyermek Illyés még rácsodálkozhatott a világra, próbálta birtokba venni akkor még kicsiny környezetét, amely nemigen terjedt túl Rácegrespusztán, a Sió vizén. Az ozorai nagyszülőknél tett látogatásokon, nyári vendégeskedéseken mégis egyre több és fontosabb tapasztalatot szerezhett, főleg nagy és feltörekvő családjának köszönhetően. Ismeretes, hogy az osztrák–magyar kiegyezés után

komolyabb gazdasági fejlődés indult meg nálunk, újabb szakaszába érkezett az iparosodás. Az Illés nagyapa még juhász számadó volt, az ő fia uradalmi gépész-kovács lett. Négy gimnáziumi osztály után Illyés Gyula bátyja is ezt a szakmát tanulta ki, ő már saját kis autóbuzsát vezetett a húszas évek végén.

Rácegrespusztán mintegy 300 ember élt. Ebben a meglehetősen zárt világban a kisgyerek, kisiskolás Illyés Gyula élete még nem sokban különbözött a cselédekétől. A család ugyan egymaga lakhatott egy kétszoba-konyhás lakást, s négy tehenük is lehetett. Az édesanya ifjan megtanult szabni és varrni, ő volt a „puszta varrónője”.

Ebben a lassan-lassan polgárosodó világban az bizonyult járható útnak, ha a kis családi vagyoni segítségével igyekeznek nemzedékről nemzedékre előbbre lépni, szakmát tanulni, esetleg tanítónak, kivételesen akár diplomás emberré válni, mint a főjegyző nagybácsi Dombóváron. De ameddig Illyés Gyula eljuthatott az évtizedek során, arra senki sem gondolhatott.

Bár a pusztai gépész gyermekeinek sorsa jobb volt, mint az átlagos cselédekének, ez a gyermekévekben nem nagyon mutatkozott meg. Együtt éltek, játszottak a többiekkel, legfeljebb a táplálkozásuk, ruházódásuk volt jobb, egészségesebb, de elég hamar megérezhettek valamennyit a nagy család másságából, a felfelé törekvés terveiből. Az anyai (Kállay) nagymama tudásszomja és tudatos nevelése egészen kivételesnek nevezhető. Kéthetente átjártak a szomszéd falu református papjához, s pár tojásért megkapták tőle a kiolvasott újságokat, amelyeket aztán saját kezűleg be is kötöttek. A nagymama a pusztai kastély francia nevelőkisasszonyával megállapodott, hogy Gyulát francia nyelvre tanítja.

A fiút előbb írárták be az iskolába, gondolván, hogy ott jó helyen lesz. Még nem tudott olvasni, de az osztatlan iskolában sok minden ráragadt a leckékből. Űgyesen tudott rajzolni is. A már olvasó gyerek egy kölcsönkapott könyvben találkozott azzal a ténnyel, hogy Petőfi Sándor az ő pusztájukkal szomszédos Sárszentlőrincen járt két évig gimnáziumba. Azon mezítlábasan felkerekedett, hogy láthassa a szent helyet. Mint jóval később megírta: *„körülnéztem a zöldellő tájon; később valahányszor az igazi hazafiság érzésére gondoltam, ennek a délelőttnek az érzelmei újultak föl bennem.”*

Illyés racionális legendát és mítoszt szőtt Petőfi Sándor köré, amely egész élete során elkísérte. S nemcsak a költőé, hanem 1848 szellemisége is.

Az iskolák mellett még az anyai nagyapának és baráti körének az eszméi őrizték meg az 1910-es években is a forradalom és szabadságharc eredeti szellemiségét. Petőfi Sándor munkássága szinte nemzeti olvasmány lehetett a fogékony gyerek számára.

A szülők családjában viszont kezdetektől bajok voltak a vallási különbségek miatt. A katolikus Illés-ág ellenezte a református lánnyal való házasságot. Kállay Ida ugyan áttért férjének hitére, de a szenteskedő idősebb családtagok mindig az elkárhozástól féltették unokáikat. Lassan sokasodtak a konfliktusok. A majdani költőnek idővel arra kellett rádöbbenie, hogy mindegyik vallásnak van igazsága, s az a lényeges, ami a különbségeket áthidalva mindannyiukban közös.

A pusztáról Simontornyára költöző, vállalkozásokba, vendéglő bérlésébe kezdő család, majd az apa világháborús katonai szolgálata, a háború gyötrelmei végül oda vezettek, hogy kettévált a szülők útja, s Gyula, a legkisebb nem Ozorát választotta, hanem édesanyját, akivel Budapestre költözött, 1916 nyarán.

A főváros új élményei nem jelentettek szakítást a szülőfölddel, de új nézőpontot mélyítettek el. Az egy nap is bejárható szülőföldről Illyés útja a hamarosan forrongani kezdő ország központjába vezetett. A történelmi események, a másfajta társadalomszemlélet, az irodalmi újdonságok végül

az eszmélkedő diákat, majd bölcsészhallgatót arra készítették, hogy Párizsba távozzon, s 1926 nyaráig ott éljen. Ezzel Illyés Gyula fejlődésregényének egy hosszú, bár tovább tagolható korszaka lezárult.

Nem ok nélkül tekintett már egy korábbi, de innen elválaszthatatlan időpontot maga Illyés is később meghatározó korszakhatárnak, tényleg nevelődéstörténeti csomópontnak. A *Beatrice apródjai* című írásában így tette fel a kérdést: „*Mikortól nézi az ember felelősséggel a múltját? Azt hiszem, 1919 októberétől tekinthetem magam olyan emberi lénynek, akivel ma is szót cserélhetnék; akihez mintegy visszaszólhatnék ebből az öreges őszből.*” Ez lehetett az éppen 17 éves kamasz önarcképe, az 1921. decemberi pedig a kényszerűen korai, a szülőhazától eltávolító felnőttkor kezdőpontja. De még addig is éveknél kellett elmúlniuk, amíg a pályaválasztásai között habozó Illyés eljutott odáig, hogy költővé, íróvá váljon. Ifjan azt vallotta, hogy „*Egy költő szól itten népének nevében*”, s innen jutott el ahhoz, hogy őt emlegették azzal a felismeréssel, hogy a mi nevünkben, a magyarság nevében beszél, szólal meg, vagy éppen a hallgatásával figyelmeztet bennünket.

Az író fejlődéstörténetét nemcsak Rácegrespuszta, Ozora, Simontornya, Cece, Dombóvár, Budapest, majd Párizs formálták, hanem a trianoni határok közé zsugorodott egész Magyarország a maga ezernyi gondjával, a puszták népének és a zselléreknek s minden szegényének a sorsával. Az újabb világháború, az újabb országvesztés, a magyarság felvillanó reményei 1945-ben, azután a szovjet diktatúra kényszere készítette arra, hogy a különböző fokú korlátozottságok dzsungelében is járhatóbb, emberszabásúbb társadalomban reménykedjen.

Ifjúkorának európai mozgalmaira úgy emlékezett vissza Illyés, hogy az akkori emberek valóságos hitnemeszásban éltek, abban, hogy a világ jóvá, emberarcúvá varázsolható. Ebben reménykedtek 1789 táján a felvilágosodás, a nagy francia forradalom hívei. Jó szívvel később a szociáldemokráciában bíztak utódaik. Még később egy újabb, szovjet világforradalomban. A nemzedékek sorának azonban vissza kellett térnie a realitásokhoz. A Kánaán soha nem mutatkozott elérhetőnek, mégis úgy van azonban, hogy az emberiséget az Ígéret földje sarkallja újabb és újabb célok elérésére.

A fiatal Illyés Gyulában is Petőfi lelke lobogott. Idővel aztán ez a magatartás Arany Jánoséval vált egyivásúvá. A Petőfi-lélek és az Arany János-lélek a magyarság kétarcúságát és ugyanakkor testvéri szétszakíthatatlanságát szimbolizálja. Megsejtjük az Ígéret földjét, de oda soha nem jutunk el. Ám kishitűvé válnunk csak a legsötétebb perceinkben szabad. Gondoljunk csak bele, a 20. század kezdetének egyetlen nemzedéke adta a magyarságnak Illyés Gyulát, József Attilát, Szabó Lőrincet. Amelyik nemzet egyetlen emberöltő alatt ilyen költői-írói életműveket segít a világra és vezet el a halhatatlansághoz, soha nem hullhat a semmibe. Petőfit, Aranyt s másokat követve Illyés Gyula is nemzeti költővé vált.

Bár tudjuk, hogy a magyar költészet csodálatosan gazdag, de a maga teljességében csak a mi számunkra nyílhat meg. Annak idején Petőfi Sándor Európa költőjévé válhatott. Illyés Gyula is beléphetett ebbe a sorba, hogy megírta azt az egyetlen, kegyetlen, hosszú mondatot a zsarnokságról. S ezzel máris szabadabbá tett bennünket, akár csak Bartókot idéző művében, hiszen „*ki szépen kimondja a rettenetet, azzal föl is oldja*”. Amit Illyés Gyulától tanulhatunk, az addig hat, amíg a magyarság és irodalom létezhethet.

(Elhangzott 2016. június 25-én, az „Amit már majdnem elfeledtél” című új állandó Illyés-kiállítás megnyitóján, a volt ozorai nagyvendéglőben, amely a költő családjának tulajdona volt a 20. század első évtizedeiben. A kiállítás kurátora Kodolányi Judit.)

SZEMBEN A FELEJTÉSSEL

Domokos Mátyás írásai Illyés Gyuláról

Gróh Gáspár

A felejtés nagy áldás, ha minden tudásunkat folyamatosan megőriznénk, összeroskadnánk terhe alatt. Ezzel az adománnyal csak az emlékezés versenyképes. Ha minden kipottyan memóriánkból: többé nem tudunk gondolkozni. Így van ez a nemzet emlékezetével is – számtalan dolog hullik ki belőle, több annál, mint ami a megújuláshoz kell, ezért időről időre okkal jelennek meg figyelemfelhívó írások arról, hogy mi mindent veszítünk el nélkülözhetetlen szellemi útravalónkból. Az intellektuális Alzheimer-kór sújtotta világban különös öröm kézbe venni azt az impozáns kötetet, amely Domokos Mátyás Illyés Gyuláról született összes írását gyűjti egybe.

A kötet élén egy Illyés-idézet áll: „*A legnagyobb bátorság a remény*”. Állhatna helyében egy másik: „*Olyanokat éltünk meg, amire ma sincs ige*”. Mindkettőt többször idézi tanulmányaiban Domokos Mátyás, hiszen a két gondolat: édestestvérek. Ugyanarról szólnak, az egyikben a biztatás jelenik meg, a másikban az ok, ami miatt a biztatásra olyan nagy szükség van. Ez pedig egy fájdalmas sorsú régió történelme, amely rendre felülírja az ide születettek élettervét, s így a bennük szunnyadó lehetőségek megvalósítása helyett a megmaradásért folytatott harcuk válik életük döntő feladatává. Illyés, ahogyan Domokos Mátyás könyvében megjelenik, ebben is nagy összebékítő: úgy lesz a nemzet sorsának „számadója”, úgy hoz érte áldozatot, hogy nem tekinti áldozatnak magát, hivatást talál sorában, és ezért nem végzetes tehernek, hanem lehetőségnek tekinti közössége szolgálatát. Nem véletlen, hogy a kötetben külön tanulmány olvasható, *A költő és a vízügyi hivatal* címmel. Az írás Illyés egyik, a maga idején különösen híressé lett metaforájára (vagy parabolájára) utal, amely a magyar költőtől elvárható vállalások körét kibővíti költészetén túli feladatokkal is. Ahogyan Domokos egy rá oly jellemző, hibátlanul szerkesztett, bekezdésnyi mondatának záró harmadában írja, a költő nem menekülhet, feladata „*hogy tehát olyan ügyeknek váljon engagé, vagyis elkötelezett szószólójává, amelyeket szerencsésebb történelmi s egészségesebb társadalmi fejlődésű nemzetek életének mindennapjaiban a hivatásuk etikáját jól ismerő és hivatásuk gyakorlásához szükséges szakértelemmel rendelkező »vízügyesek« egy boldogítóbb társadalmi és politikai munkamegosztás folyamánként az irodalom felszólítása nélkül is orvosolnak*”. Illyés vállalja ezt megbízatást. Kényszerűnek tartja, de elkerülhetetlenségének vállalásában nemcsak erkölcsi parancsot, hanem szellemi kihívást is lát. Ezért megtalálja benne azt az örömet is, amit a tisztességgel végzett munka akkor is megadhat, ha nem erre készül valaki.

Itt érdemes megjegyezni, hogy Illyésnek a Németh László *Iszonyának* francia kiadása elé írt előszavából ismertté lett vízügyi példája valójában nem metafora vagy parabola, hanem maga a rögvalóság. Ugyanis báró Orczy Lőrinc, a felvilágosodás idejének korai magyar irodalomalapításában jeles szerepet játszó és méltán megbecsült poétája elsőként dolgozott az Alföld ármentesítésén, és az általa építtetett gátak mindaddig dacoltak az áradásokkal, amíg az át gondolatlan későbbi Tisza-szabályozás folytán minden korábbi meghaladó víztömeget sikerült rájuk vezetni. Hogy működése miképpen jeleníti meg a magát akár

a poézisre is elszánó, mindeneként szolgáló magyar értelmiségi sorsot, azt Orczy *Megint panasz* című verse is példázza: „Ismét butykáztam Tiszának árjait / Ott töltém, itt nyitám iszapolt árkait, / Kríger' zsinórával mérvén tsavargásit, / Jobb egyenességre intéztem folyásit. / De mikor én repedt hajlongó hajótskán, / Tekenő formára vésett tsolnakotskán, / Ki tészem lelkemet véletlen veszélynek, / Béts, Pozson Társaim engem' tsak nevetnek. / Azt mondják, szükséges egy embert találni, / Ki tud szenvedéssel Országot tzirkálni: / Küldjük Ortzit, majd ő meg fogja vizsgálni, / Lehet e pénz nélkül nagy dolgot tsinálni.” Ezek után nehéz eldönteni, hogy a költőből lesz-e alkalmi kényszerből vízügyes, vagy éppen megfordítva, még a vízügyesnek is költővé kell válnia e hazában, mert nagy feladatokhoz nélkülözhetetlen némi poézis...

A maga módján Domokos Mátyás életútja is ezt példázza: ahogyan a szétzavart Eötvös-kollégisták köréből nem az elsődleges alkotásnak szenteli elméletileg legtermékenyebb évtizedeit, hanem „hasznos akarat”-ként szerkeszti, többek közt, Illyés (és Németh László) könyveit, értéket ment, teremt és közvetít – első kötetét azonban csak majd ötvenévesen adja közre, és alkotói életműve hatvanas éveitől virágzik igazán. A sok évtizedes jeges ár, a diktatúra korának gondolatrendőrsége és arcátlan nyíltsággal rejtegetett cenzúrája az, amellyel szemben írónak, költőnek, szerkesztőnek, lektornak „vízügyesként” kellett védekeznie.

És ez a feladat nem múlt el, csak megváltozott a rendszerváltással. Sok egyéb mellett ezért is tartja olyan fontosnak Domokos, hogy az Illyésre való emlékezést szolgálja. Van erre bőven történelmi indoka is, ezért mondja: „Közhely szinten közismert..., hogy *Ady öröksége után nem kapott két kézzel utókorra. Szíve »eltestált haragja«: keservesen kegyetlen igazságai egyre kínosabb tehertellé, rühellt örökséggé változtak az Idő félelmetes színjátékában.*” A kötet legfőbb célja, hogy Illyés sorsa ne legyen hasonló, mert, ahogy látjuk, úgy esett ki a közfigyelem fókuszából, hogy minden sora ma is nélkülözhetetlen. Eközben pedig tág teret kapnak az őt mocskoló emlékezők, amelyekben a diktatúra lelkes tapsoncai a történelmi igazság és a demokrácia bajnokaként, hamis tanúkkal igazolt hamis vádaknak helyt adva fogalmaznak morális ítéleteket Illyés (és persze mások) fölött. Domokos ezért érzi úgy, hogy neki, mint Illyés közeli ismerősének, barátjának, munkatársának meg kell szólalnia a hol meghamisított, hol a felejtésbe száműzni kívánt Illyés perében.

Így aztán nem csak Illyésről tanúskodik, hanem a korról is. Domokos Mátyás az író-költő megannyi kötetét szerkesztette: bő három évtizedes szellemi és munkakapcsolatuk, a verseskötetek, naplók, az életműkiadás kötetei mutatják, hogy mi mindenben kellett szerepet vállalnia. Ezeknek a küzdelmeknek (az értelmiség folyamatos szabadságharcának) természetére vonatkozóan is fontos forrás ez a könyv. Csak az tudja igazán, aki szerkesztő volt akkoriban, amikor a könyvkiadókban voltak főállású szerkesztők (akik hónapokon át dolgozhattak egyetlen kötetten, amikor még volt elegendő idő az igazi szerkesztői munkára), hogy mit jelentett egy-egy kötet előkészítése. Így azt is tudja, hogy semmiféle egyetemi stúdium nem ért fel azzal a szellemi gazdagodással, amelyet egy kézirat gondozása jelentett. Mert kapott egy szöveget – többszöri olvasásra. És „kapott” hozzá egy szerzőt – sok-sok beszélgetésre. Ez volt a bónusz – a hatalommal, a cenzurális-hivatalossággal folytatott szellemi bajvívás lélekölő fáradsalmiért cserébe. Mindennek lenyomata közvetett és közvetlen módon ott van ebben a könyvben. Így, érintőlegesen az is, hogy miként működött a pártállam gondolatrendőrsége a könyvkiadásban, mit jelentett a hivatalosan

soha be nem vallott cenzúra. Íme egy mondat az 1964-ben megjelent *Új versek*, Illyés első 1956 utáni könyvével kapcsolatos feljegyzéséből: „*Illés Endre közölte velem, hogy a kézirat útjából elhárultak az akadályok értesülései szerint, és kérhetjük a kiadás engedélyezését*”. Érdemes elolvasni azt a beszámolót is, hogy a kéziratból hány és milyen vers maradt ki addig, amíg sikerült idáig eljutni, hogy remekművek közreadását próbálták megakadályozni (jelentős sikerekkel!) „magán-szorgalmú kutyák”. Eközben szinte észrevétlenül simul a szövegbe az a tény, hogy éppen a legkiemelkedőbb szerzők esetében, amilyen Illyés is volt, a megjelentetésről a Legfelsőbb Hely döntött. Hogy mi volt ez, kiknek a véleménye számított? A Pártközpont? A Központi Bizottság? Aczél vagy Kádár? Vagy éppen Király István? Mára szinte mindegy, hiszen bármelyikük is, az azt jelentette: maga a rendszer... Mindenki maga döntheti el, hogy karkai vagy beckettí az a helyzet, hogy az ügyben illetékes Kiadói Főigazgatóságtól csak akkor lehetett engedélyt kérni a kiadásra, amikor az engedélyt már máshol megadta valaki.

E küzdelmek során az apró kis cinkosságokból megbonthatatlan fegyverbarátságok is születtek. Így mélyült el Domokos Mátyás és Illyés barátsága is – de nem ekkor kezdődött: már jóval korábban, a *Válasz* körében is találkoztak, és aztán az egykor e kör motorjaként és védangyalaként működő Sárközi Márta kulturális háló-szövésének eredményeként is egymás közelében maradtak. És elmondható, hogy a magyar irodalom legjelentősebb szerkesztői közt méltatlanul ritkán emlegetett Illyés a maga tartásos módján kapcsolatokat és barátságokat is „szerkesztett”. Amit az is visszaigazol, hogy amint Domokos generációjára (Csoóri, Fodor András, Kormos István és mások) Illyésnek, azoknak, az akkori fiataloknak órá volt szükségük. Az e minta szerint szövődött sokféle háló tette lehetővé, hogy a hivatalos irodalmi kánont az irodalmi közvélemény gyakorlatilag semmibe vegye. Így, függetlenül attól, hogy a hatalom aktuálisan kit akart kiadni, kinevezni, kitüntetni, dicsérni vagy megbélyegezni, az íróársadalom megteremtette a maga láthatatlan alkotmánya alapján működő köztársaságát. Ebben Domokos Mátyás komoly pozíció és (sokáig) számottevő írott életmű nélkül is megkerülhetetlen szerepet játszott. Ez a tekintély, informális elismertség beépült szerkesztői munkájába: nem véletlen, hogy éppen ő lett az Illyés-kötetek szerkesztője. Ennek okán szinte biztos, hogy voltak évtizedek, amikor a szűkebb családi körön kívül Domokos Mátyás időzött a legtöbbet Illyés szellemi aurájában. Így lett fegyvertárs is, aki imponáló gondossággal rögzítette memóriájába Illyés nyilvánosság előtt meg nem jeleníthető gondolatait.

Ennek okán ő is azok közé került, akik hivatva lettek egy nagy Illyés-tanulmány megírására, de a többiekkel szemben kivételes esélyeket kínált neki személyes és szellemi kapcsolatuk. Ám Domokos nem volt monográfus alkat, talán elsősorban a műfaj zárt természete miatt. Így ez a most összeállított kötet, tekintélyes külső és belső terjedelme ellenére olyan előtanulmány egy soha meg nem írható nagy összefoglaláshoz, amely mégis egy monográfia mondanivalóját hordozza. Teljesebbé válhatott volna, de befejezett egészé soha, aminek ugyanannyira oka az Illyés-életmű kimeríthetlensége, mint a szerző maximalizmusa. Így „csak” bámulatosan gazdag, Illyés írói rangjához méltó esszégyűjtemény maradt ránk, amiben megmerítkezni ugyanolyan szellemi gyönyörűség és kaland, mint magának Illyésnek az olvasása. Aminek része az is, hogy szünet nélkül érezhető a két alkotó mély szellemi és emberi kapcsolata. Erről a könyvön belül szinte külön kötetet jelentő nagyszerű interjúk-beszélgetések is félreérthetetlenül tanúskodnak. Különös öröm azt érezni, tapasztalni, ahogy a nyilvánosság előtt többnyire (okkal!) zárkózott Illyés ki- és megnyílik, mert érzi, hogy akivel beszél,

nem – ahogy ma mondják – mikrofonállvány, hanem értő és méltó alkotótárs, aki egy generációval fiatalabb ugyan, de tökéletesen otthon van az ő világában is.

Ez a szellemi pozíció lehetővé teszi, hogy Domokos Mátyás kivételesen fontos ügyekben Illyés helyett, az ő védelmében szólaljon meg. Illyés többnyire nem védekezett az őt ért méltatlan támadásokkal szemben. Részben azért, mert tudta, hogy azok jelentős része mögött maga a hatalom áll, így az ő megszólalása nem is juthatna a nyilvánosság elé, részben úgy gondolta, hogy maga a védekezés a támadás jogosságának közvetett elismerését jelenti. Túl ezen: szinte egész pályáját végigkövették azok a gyakran pletykaízú, személyes fanyalgásokból, féltékenységekből táplálkozó híresztelések, amelyekkel szemben amúgy sem lehet védekezni. Domokos azonban, azzal a tudással felvértezve, amit Illyés közelsége teljesített ki, fölléphetett Illyés igazsága védelmében. Nem Illyés apologetája volt, amikor mellé állt, azokat az ügyeket védte, amelyekben a valóság feltárása, a tisztánlátás közérdek. Ezért közli pl. azokat a leveleket, amelyek tisztázzák az Illyés és Nagy László viszonyát tartósan megrontó félreértés háttérét (azt, ahogy egy, a későbbi B. Nagy László által a Rákosi-korszakban írt politikai támadó hangú cikket az akkor még F. Nagy László néven publikáló költőnek tulajdonított). És ezt láthatjuk az *Egy mondat a zsarnokságról* keletkezéstörténetéről írt tanulmányában. Éveken át kísértett egy tendenciózus gyanúsítás, mely szerint Illyés klasszikus verse valójában 1956-ban született, és a költő csak az oly gyakran ráolvasott, állítólagos helyezkedési képessége okán dátumozta vissza 1950-re. Merthogy ezzel egyfelől azt akarta sugallni, hogy ő már évekel korábban is szemben állt a diktatúrával, másfelől csökkenteni akarhatta a forradalom utáni esetleges felelősségre vonás kockázatát, mondván, csak egy régi költeményt vett elő az asztalfiókból. Nos, Domokos Mátyás a kérdésről tudva az összes tudhatót, elegáns levezetéssel bizonyítja a korai dátum érvényességét. Oly meggyőző erővel, hogy megjelenését követően az egykori gyanúsítás a továbbiakban nyilvánvaló képtelenséggé vált, és évek óta nem is jelenik meg. Ami nem jelenti, hogy az atavisztikus reflexeket tükröző Illyés-gyűlölet nem talál magának más, hasonlóan megalapozatlan vádakát. Ilyen pl. a Charta '77 melletti szolidaritási nyilatkozat alá nem írásával kapcsolatos ferdítés. Domokos írásából világosan kiderül Illyés álláspontja, magatartásának oka és jelentése, amin talán lehet, de nem érdemes vitatkozni. Az ugyanis aligha vonható kétségbe, hogy okosan, felelősen, etikusan döntött. Megfontoltsága szinte bizonyosan közrejátszott abban is, hogy az aláíróknak nem kellett súlyosabb retorziókat elszenvedniük. Azt pedig láthattuk, hogy ez egyenesen kedvet csinált a további aláírási akciókhoz, ami aztán kifejezetten hozzájárult a demokratikus és nemzeti ellenzéki ség további erősödéséhez.

Ez a két szempont, tehát a nemzeté és a demokráciáé kiemelkedően fontos a Domokos Mátyás tanulmányaiból kirajzolódó Illyés-képben. Nincs olyan írás a könyvben, amelyikben a demokrácia (hol mint a szabadság, hol mint emberi jogi kérdés, hol mint társadalmi igazságosság, vagy a nemzet kérdéseinek megoldási kerete) föl ne merülne. És olyan sem, amelyben a legátfogóbb értelemben vett nemzeti problematika maga, mint a 20. század magyar történelmének legfájdalmasabb ügye, egyúttal a nemzet mint kulturális műhely, mint történeti értékek hordozója és mint embermilliókat egybefogó közösség meg ne jelenne. Egy ilyen terjedelmű kötet egészéről, vagy akár néhány kulcskérdéséről természetesen lehetetlen egyetlen recenzióban átfogó képet adni – ez valójában külön könyvet érdemelne. Annyit azonban le lehet és le is kell szögezni, hogy Domokos számára Illyés a „haza a magasban” nemzetének költője és gondolkodója. Olyan

hazafi, aki nemcsak a magyar nemzeti közösség tagjaként tiltakozik a genocídiumok bármilyen formája ellen, hanem minden, nemzeti hovatartozása miatt hátrányt szenvedő embertársának sorsában érdekelt. *Vagyis nem egyetlen nemzet, hanem a humánus és a moralitás ügyében „elfogult”.* Ebben az ideális gondolkodásban gyökerezik baloldalisága, egyenesen ifjúsága kommunistaszimpátiájáig, és ez határozza meg az (idehaza) létező baloldalhoz való viszonyát. Mindez azonban a költő és a párt kapcsolatának csak az egyik fele. Domokos bemutatja a másikat is: a baloldali viszonyát Illyéshez, ami sokkal problematikusabb: mert a hatalommániás kommunista ideológusok – talán csak Révai József, majd az ő örökébe lépő Aczél György kivételével – semmit sem értek meg a magyarság számára oly fontos nemzeti elkötelezettség természetéből. Vagy ha igen, akkor ellenségesen viszonyultak hozzá (nem mintha a két „kivétel” a magáénak érezte volna). Domokos Mátyás maga is ebben a közegben élt, hasonló célokkal, elkötelezettséggel, mint Illyés. És ő is tudja: a magyar kultúra, a nemzeti közösség akkor is *otthon*, ha – a szovjet megszállás, és az erőszakkal kialakított társadalmi berendezkedés okán – aktuálisan kényszer-társbérlokkal kell együtt lakni benne. És, tetszik, nem tetszik, célszerű a nem kívánt lakótársakkal is elviselhető viszonyt kialakítani, mert többről van szó, mint szellemi közérzetről.

A szembenézés ezzel a kérdéssel a magyar értelmiség egyik legnehezebb és legkockázatosabb feladata volt a negyvenes évek végétől a nyolcvanasok végéig. Szinte lehetetlen volt ugyanis plebejusnak maradni a szociális igazságosság ígéretével mindenkit elszegényítő, egy szűk kör küldetéses gőgiének tobzódása idején, miközben a diktatúra értelmezhetetlenné tette a demokráciához való hűséget. Eközben a nemzet küldetésének és méltóságának hitét is meg kellett őrizni a magyar nemzet ellen céltudatosan alkalmazott internacionalista lózungok világában – amit 1956 nemzeti forradalma után egy minden korábbit felülmúló, a nemzetben (a maga logikája szerint okkal...) legfőbb ellenségét látó kurzus követett. Ezt a helyzetet azonban a közvélemény jelentős része természetesen nem fogadhatta el – bár ellenérzésének nem adhatott hangot. Éppen ezért feszült figyelemmel várt minden biztatásra, amely visszaigazolta és megerősítette a változások iránti, irracionálisnak tűnő vágyát. Illyés, az elfogadhatóság határán egyensúlyozva, adott ilyen jeleket, és ehhez Domokos Mátyásban kiváló szövetségest talált. Így nincs mit csodálkozni azon, hogy a cenzúra gyakran kihúz, kifogásol Domokos Mátyás által már elfogadott Illyés-mondatokat.

Ami már csak azért sem csoda, mert megannyi különbség (származás, generáció) ellenére az életutakban vannak tipológiai rokonságban álló elemek. Amit Illyés az I. világháború utáni krízishelyzetben, majd Párizsban, azt Domokos Mátyás a II. háború után, még súlyosabb körülmények közt az Eötvös-kollégiumban tanulta meg. A két távolról indult alkotót összekötötte európai látóköriük, a nemzet és a demokrácia ügyében való kérelmelhetlenségük, minden más szemponttól független értékélvőségük, szellemi szabadságvágyuk, plebejus gondolkodásuk. Mindez a nemzeti sorskérdések jegyében fordítja szembe mindkettejüket a diktatúrával.

Domokos Mátyás életútjának, gondolkodásmódjának középpontjában az a meggyőződés áll, hogy igazi szellemi értékek nem zárhatják ki egymást, nem fordíthatók szembe egymással. Az egyetemes és benne a nemzeti kultúra természetete szerint minden maradandó teljesítményt integrál. Még az ellentétesnek látszó értékek is összetalálkoznak, nem egymás ellen feszülnek, igazi ellenfelük a silányság. (E szellemben szerkesztette egykor Illyés a *Magyar*

Csillagot – és Domokos Mátyás a *Holmit*...) A szellemi értékek irányai közötti, sokak számára oly fontos, döntő kérdésként megjelenő választás kényszerét ez a gondolkodásmód nem ismeri. A sarkosan egyértelmű, kizárólagosságot hirdető választás, az elhatárolódás és szembeállítás a politikum jellemzője. A szellemé az összekötés, az értékek koegzisztenciája. Ezért Domokos Illyése úgy magyar, sőt, *vidéki* magyar, hogy közben nem programszerűen, hanem végzetesen európai, aki a magyar „átok földjének” lakóit a „puszták népe”-ként vezeti be a nemzet és a nagyvilág gondolkodásába. Domokos Illyése igazi *párizsi hun*, aki otthonosan mozog nyugaton, de ott mégsem talál igazán otthonra, aki nemcsak hazájára képes nyugati szemmel nézni, hanem önmagára és sorsára is, akiből a távolság nem az elszakadás, hanem a hazatérés vágyát váltja ki. Domokos számára Illyés sohasem holmi népfí, aki csizmásan ront a szalonokba, hanem olyan példakép, olyan *nyugatos Nyugat-os*, aki számára elképzelhetetlen, hogy hűtlenné váljék közösségéhez és kultúrájához. És aki ezért nem is mondhat mást, mint azt, hogy Európa volt a nevelőanyja („ma mère adoptive”). Ami szemérmes egyértelműséggel azt is jelenti, hogy az édesanya: Magyarország. Nem utolsósorban azért, mert a virtuális Magyarországot kapcsolja a virtuális Európához, a „haza a magasban” „Európa a magasban” ideájában és étoszában találkoznak.

Ez az Illyés egy Babits-tanítvány européer, akit felelősségtudata és hűsége állít a vesztesek, a gyarmati kiszolgáltatottságban élő „pusztalakók” mellé. Domokos érzékeli azt a kellően soha ki nem emelt ironiát és szójátékot, ami a *Puszták népe* címben rejtőzik. Illyéssel kapcsolatosan közhely, hogy Párizsból látta meg igazán a magyarságot. A magyar létet, a nyomorúságos hazát, amiért felelősnek érezte magát. Hazajött, és rövidesen megírta máig legismertebb könyvét. Amit olyannyira magyarnak érzünk, hogy el sem tudnánk képzelni más irodalmakban. De mit tennénk, ha ez a mű franciául születik? Kénytelenek volnánk az összetéveszthetetlen francia szellem megnyilvánulását látni benne? Mert hiszen e mű nem kopó varázsának titkai közt ott van az is, ahogyan ezt az orrfacsaróan szegényszagú világot igazi franciás eleganciával állítja elénk Illyés – bár erre nem szoktunk figyelni, hiszen nem nagyon találjuk előzményeit irodalmunkban.

Ezért nem tudatosítjuk kellően az Illyés humorát is tükröző, a címadás kettősségében megjelenő ironiát. Azt, ami ugyanígy ott van az egy évtizeddel későbbi *Hunok Párizsban* esetében. A *hun* szó Párizsban éppen úgy mást jelent, mint itthon, ahogyan a *puszta* is. Nemzeti mitológiánkban hunnak lenni a legrégebbi nemesség, Lutéciában: barbár hódító. Olyasmi, mint nálunk a vandál. A *puszta* Ozora vagy Simontornya felől isten háta mögötti nyomorúság, pusztainak lenni maga a megvetett, halmozott hátrányos helyzet. A puszták népe: a végletekig kiszolgáltatott, csak a munkaerejét nyomott áron áruba bocsátó, rabszolgánál alig több joggal rendelkező zsellér. De Nyugaton még élt a romantika korából megmaradt, a *couleur locale* dicsfényét őrző puszta képe, ami a magyarnótázó honi közegben is kísértett. Ez a puszta maga a szabadság, a végtelenség, ahol csikósok és gulyások az isten szabad ege alatt élnek a romlatlan, természeti ember irigyelt életét. Mint Merimée-nél Korzika őslakói vagy akár Carmen és a dohánycsempészetben szabadságukat megélt deli cigányok. Párizsból nézve tehát a puszta – a szabadság. Budapestről, még inkább Rácegresről: a szabadságtól megfosztott nyomorúság. A két kép egymásra forgatásában Illyés keserű, zseniális ironiája jelenik meg. Domokos érzi e kettős látásmód feszültségében rejtőző groteszk humort. Ezért szánja el magát arra, hogy külön tanulmányt írjon Illyés fanyar, olykor félreértett, de elemi erejű

humoráról. Meggyőződése, hogy aki ezt nem érti, Illyést sem érti. Ez a humor egyébként olykor egyenesen meseien szürreális. Jól mutatja ezt az a történet, aminek másik hőse maga Rákosi Mátyás, aki az ötvenes évek egyik (a költőnek nyilván nem kis szellemi és lelki terhet jelentő) rendezvényén szóvá teszi, hogy Illyés mintegy kivonja magát az irodalmi és egyéb életből. Illyés arra hivatkozik, hogy azért nem ír és vonul vissza Tihanyba, mert beteg. „*Ugyan, mindnyájunkat túl fog élni*” – szakítja félbe Rákosi, mire Illyés hirtelenjében így válaszol: „*Adja meg nekem a magyarok istene!*” A riposzt bravúros – túlságosan is. El is sápad Illyés, amikor belegondol, mit vágott oda (az ennyi más mellett) a hiúság bűnét is gyakorló diktátor arcába – annál is inkább, mert nagyon jól tudja, hogy a zsarnokok humorérzékére építeni nem célszerű.

Illyés humorának egyik oldala derűs, a másik, különösen 1956 után, a fekete humor tartományából tekint ránk: védekezés a kétségbeesés ellen. Domokos Mátyás ismeri a költő mindkét arcát, a reménytelenséggel vívóét is. Ez az ismeret készíti arra, hogy a kötet talán egyik legdrámaibb írásában a hatvanas évekbeli Illyés-naplókat regényként elemezze (*Hattyú és görény*). Tanulmányában, természetesen roppant tapintattal, megjelenik az élet és mű nagy és fájdalmas titka, a folyamatos, gyötrő depresszió. Mert Domokos Mátyás látta Illyés nyilvánosság előtt nem, vagy csak költészetének legelvontabb rétegében megjelenített, rejtett arcát is. Azt, ahogyan a töretlen erő képe és üzenete mögött egy reményért harcoló ember áll, akinek kétségbeesve is rendíthetlenséget kellett sugározni, mert – talán nem túlzás így fogalmazni – a nemzet tőle várta a maga reménytelensége vigaszát.

És meg is kapta! Így lehetséges, hogy Illyés depressziójáról még ma is ugyanolyan kevesen tudnak, mint egykor József Attila szerencsejáték-függőségéről. A két hallgatás közt persze nagy különbség van, az egyiket egy ideológia, a másikat egy küldetés magyarázza. Hogy Illyés milyen sikerrel védelmezte meg titkát, és védelmezte azt a szerepet, amelynek betöltését várták tőle, azt számomra egy 15 évvel ezelőtti jelenet is magyarázza. Egy kiváló irodalomtörténész, egyetemi tanár és akadémikus, Illyés olvasója és tisztelője utalt arra, hogy mit jelentett neki a törhetetlen életerőt sugárzó, rendíthetetlen Illyés alakja, példája, az irodalmi élet sok nyavalygó, depressziós, nemzeti defetizmust sugárzó szereplője között. Az illető nem volt bennfentes, de tájékozatlan se. De csak a költő halála után majd két évtizeddel, éppen Domokos Mátyás tárgyilagos közléséből értesült arról, hogy micsoda démonokkal birkózott Illyés. Ami a költő emberi és költői diadala, hiszen a depresszió gyötrelmét kifelé csak verseiben, fogalmi magasságba emelve mutatta meg. Így elvált a személyiségétől és személyességétől: nagyon kevesen gondoltak arra a *Doleo, ergo sum* olvasásakor, hogy az milyen mélyről fölszakadó vallomás. Ami arra példa, hogy *aki szépen kimondja a depressziót, azzal föl is oldja*. Ez is része örökségének, amire nem figyelünk eléggé, pedig nélkülözhetetlen. Mert nagy áldás a felejtés és az emlékezés képessége, de van ennél nagyobb: ha tudjuk, mit kell elfelejteni, és mit kell megőrizni emlékezetünkben. Ebben segít Domokos Mátyás, akinek sohasem volt kétsége Illyés igazában. Abban sem, hogy Illyésen kívül lehet másnak is igaza – de csak mellette, és nem vele szemben. Ézért lehet a könyv az Illyés-recepció megkerülhetetlen darabja, miközben szerzőjének is emléket állít, hirtelen távozásának 10. évfordulóján.

Domokos Mátyás: „A legnagyobb bátorság a remény”, Nap kiadó, 2016

FRONTOK FÖLÖTT

Gróh Gáspár könyvéről

Márkus Béla

A kötet hátsó borítóján az ajánló szöveg a hagyományos kritika haldoklásának, a piaci célú recenziók és szédelő feldicsérések idejéről beszél, nem méltatóan, persze, hanem ellenpontozásként, csattanónak szánva: „Jó, hogy van még kritika, és jó, hogy van ilyen kritikuskunk, mint Gróh Gáspár”.

Eme örövendezés oka s magyarázata mindenekelőtt a szerző szemléletében lelhető fel. Abban az irodalomfelfogásban, amelyik az írókat nem kívánja kiszorítani a közéletiség fórumairól, noha tudja, a mű szolgálhatja a közönséget – küldetése ennek lehet, nem az alkotónak. Nemzeti, társadalmi és politikai elkötelezettségét szónoklatokban, nyilatkozatokban kinyilváníthatja, ám az irodalom története csak azt örökíti meg, ami maradandó művekben öltött testet. Éppen ezért ismertetőjegye az értéktisztelet, a minőség keresése s felmutatása. A nyitottság és elfogulatlanság témaválasztásban csakúgy, mint ítélezésben, véleményformálásban.

Ez utóbbiak – meglepetésre – abban a kijelentésben mutatkoznak meg, miszerint irodalomszociológiai vagy zurnálpolitikológiai értelemben lehet ugyan irodalmunknak népi és urbánus ága, szellemileg azonban semmiképp. Mert ez Gróh szerint olyan megkülönböztetés lenne, mintha az alapján választanánk szét a szerzőket, hogy melyik piknikus s melyik aszténias. A kijelentés a szerző tárgyalási módjáról is árulkodik: arról, hogy saját magát jellemezhetné azzal, ami valakinek – az Apollót szerkesztő és Cs. Szabó Lászlóval levelező Gál Istvánnak – a stílusából hiányzik: az oldottságra való készség, egészen a szarkasztikus hangnemig, valami kis „neo-frivol” beütéssel. Efféle beszédre azonban elvétve vállalkozik, tárgya s tárgyilagosságra törekvése ritkán engedi meg neki. Az a mértékletesség, amely korábbi köteteit is jellemezte, a különböző nézetek, elvek higgadt összevetésével jár, még ha a latolgató egyeztetést nem is követi egyetértés és egyezség. A népi és az urbánus ágak „lemetszését” sem azért hozza szóba, mintha bízna a közöttük támadt és újabban is támasztott viták megszűntében vagy legalább csillapításában – hanem mert kiemelkedő alkotóink esetében egyszerűen értelmezhetetlennek tartja mindkét kategóriát.

Annak a Kodolányi Gyulának a portréját festve fejtje ezt ki, akinek nemcsak a szerteágazó munkásságát, műfaji sokszínűségét becsüli, hanem magatartását, gondolkodói, szellemi beállítottságát is. A *Szólo hangra* című esszé-kötet mintha arra is alkalmat adna neki, hogy saját maga ars poeticáját, alkotói-kritikusi eszméjét és eszményét megfogalmazza. Világképének konzervatív, nyitottságában a liberalizmussal „egybeérő” voltát például egy oximoronnal szemlélteti: „*változás az állandóságban, állandóság a változásban*”. Nemzeti elkötelezettségét Babits példájára is alapozva nyilvánítja ki: „*Nem az a 'nagy magyar' – közvetíti Kodolányi Gyula hitét –, akiben a lehangosabban zúgnak és zengenek az elveszett területek miatti fájdalom sirámai, hanem aki megőrzi az egységes hazában való gondolkodás képességét, egyben tartja szellemi értékeit.*” A méltató tisztában van vele, hogy a ma uralkodó elképzelések jegyében

a költő-esszéíró felfogása „egyenesen kozmopolitizmusnak” számíthat, a sajátjaként vállalja mégis, ő is. Ugyancsak egyetértően szól a posztmodern mindenki másétól eltérő értelmezéséről, amely ebben az irányzatban, stílusban, esztétikában nem valamiféle „nemzetellenes összeesküvést” lát, hanem egy sok évszázados eszmetörténeti folyamat részét, leágazását. Gróh ugyan hiányolja a „kialakuló ízlésdiktatúrában” a „pillanat esztétikai hangadói” közül Balassa Péter mellett Kulcsár Szabó Ernő nevét és szerepét, azt azonban nem rója fel, hogy német mintákat követtek. A német romantika és az expresszionizmus lett – talán innen is a kötet címe – az „iránytűjük”. Kodolányi viszont, akinek főként a költészetében úgymond szintén munkált a posztmodern érzékenység, a szilárdan egybetartott esztétikai és társadalmi rend korlátait fessegetve, a magyar ízlésnek inkább megfelelő szemléletesebb, érzékletesebb és mértékletesebb francia, olasz, angol mintákhoz húzott. Közvetve tehát a „kultúrharcos esztétika” helyett a művészire helyezte (volna) a hangsúlyt, így igyekezve kialakítani saját „frontok feletti” pozícióját.

A kritikus eme pozíciója abban az esetben teremődhetne meg, ha megértésre, sőt egyetértésre találna a népi és az urbánus irodalmat egyenrangúnak tekintő, bennük egyaránt az értékeket kereső törekvése. Ha a Herczegh Géza regényéről szóló értelmezés címét követve: a *Történelmi lecke a történelem leckéjéről* vitán felül álló feladattá, a politikai hovatartozástól és identitástól független „ismeretanyaggá” lehetne. Ha a Granasztói Pál és családja emlékezetét felidéző kötet, a *Vallomás és búcsú* a róla íródott reflexiókkal együtt valóban fel tudná kelteni az érdeklődést egy világberendezkedés értékei és szokásai iránt, kulcsszerepben azzal a polgárral, aki a városban teljes életet él, ez nemcsak alvó- és munkahelye, hanem otthona, közösségeit szervező tere, kulturális öröksége kialakításának és megőrzésének terepe is. Gróh Gáspár indulásakor sem volt, és beérkezésekor sem lett feltárlakozó, életemlékeivel, sorstapasztalataival előhozakodó író, s noha egy helyütt, korábban, elárulta, hogy német nevet adó ősei a középkor óta polgárai ennek a hazának, mégis csak gyanítani lehet, hogy a magyar – esetleg: úri – középosztály világának normái, értékrendje iránt tanúsított rokonszerne családi eredetű és hagyományú. Ezért is méltányolhatja mind az egykori életmódját, tárgyi világának a történelem során mind kopottasabbá váló eleganciáját, ízlése megőrzött választékosságát. S ezért szólhat történelmi érdemeiről, a trianoni kis Magyarország működőképesse tételéről, oktatáspolitikájának sikereiről, az összeomlást követő páratlan irodalmi virágzásról, itthon is, az elcsatolt területeken is. A posztfeudális, kora modern polgári világ zártnak tetsző életmódjának megváltozásáról, kényszerű felszámolásáról szintén emiatt is szólhat együttérzően, annak tehetetlen tudomásulvételével, hogy ez a társadalmi csoport nem az ereje végére ért, hanem megsemmisítették. Miközben Herczegh regénye, a *Foggal és körömmel* alapvető epikai eljárásával összefüggésben – az 1944-45-ös háborús élmények felidézése helyett az értelmezésük uralkodik – a megszállók brutalitásának következményeire tér ki, a későbbi idők hatalomgyakorlásának lényegét tömörean így foglalja össze: „a kiszolgáltatottság konszolidálódik”. Tagolatlanul hagyja az éveket; a háború utáni koalíciós időkre, a gazdaság olyan, amilyen rendbetételére éppúgy célozhat, mint amire a tegnapi történetírás szinte lefoglalta a konszolidáció fogalmát, az 1956-os forradalom leverését követő kádári rendcsinálásra. Granasztói Pál életművéből a hatvanas évek legelején megjelent *Vallomás és búcsút* kiemelve egyrészt azt tartja figyelemre érdemesnek, hogy az építész a szépíró,

az író meg az építész munkásságából profitált, így válhatott a család története művelődéstörténeté, másrészt pedig azt, hogy a munkásosztály kultúra-teremtő erejének mítoszát gyártó művelődéspolitikai eltérte ennek a polgári értékeket felmutató emlékezésnek, a „polgár történeti szociográfiájának” a megjelenését. A kritikus véleménye végül is ellentmondásos, ellentétekre rámutató: egyfelől megállapítja, hogy a biztonságát veszített polgári világnak a Granasztói láttatta formájában talán tényleg meg kellett semmisülnie, másfelől viszont nélkülözhetetleneknek tudja az értékeit – mindmiatt szinte magától értetődő, hogy a vallomástevő „egyúttal rehabilitálja is azt, amit elítél”, és „folytatja azt, amivel szakít”.

Ami a polgári világról, hasonló hangzik el az elemzésekben a parasztirol is. Mintha ezt is búcsúztatná – jelképi erejű, hogy két szerzőnek, Sütő Andrásnak és Nagy Gáspárnak a halála teremt alkalmat a búcsúzásra, a hetvenöt éves Ágh István esetében pedig „a megélt idő” élményei és emlékei írják a paraszti életforma végnapjainak lírai történetét. Meglepetést kelthet, hogy rajtuk kívül a népi irodalom egyik főalakjának, a két esszében is méltatott Csoóri Sándornak a költészete ezúttal eltérő nézőpontból, más vetületben mutatkozik meg. Tágasabban is és szűkösebben is: egyrészt az „*Életem túsza vagyok magam is...*” című, saját előadású verseinek hangoskönyve „a senki földjévé tett hazában szellemi szabadcsapatot” teremtő, ugyanakkor rejtekezésre kényszerülő személyiség megszólaltatója, annak a paradoxonnak a hordozója, hogy „*nemzedéke talán leghölkösöbb költője kifejezetten politikai verseket alig írt*”. Másrészt az öregkor, az elmúlással való számvetés szorítja szűkebbre a szemhatárt a *Harangok zúgnak bennem* című verseskötetében – felidéződik, önkéntelenül Nagy László utolsó könyve: *Jönnek a harangok értem*.

De azért felvillan a paraszti világot rajzoló Csoóri arca is. Egy citátum erejéig, a „Lassanként már a szülőhelyem is / országos romkert, / szétdobált, királyi csontok nélküli / züllő temető” rosszkedvű sorainak szerzőjeként. Aztán Juhász Ferenc és Nagy László társaságában: úgy mond „elírták” Ágh István elől a parasztság mint szociológiai valóság megszűntét-megszűntetését, mint történelmi képlet érvénytelenné válását. Jutott még mit írni, persze, neki is, a nemzedékbelieknek, sőt ifjabb társainak is – a kritikus azonban a lényegyet mutatja, amikor különbséget tesz aközött, hogy Ágh nem „*a pusztulás krónikása lett, sokkal inkább a vesztesége*”.

S a veszteségek lajstromozása kapcsolja igazán össze a polgári és a paraszti világot, másképpen: az irodalom urbánus és a népi ágát. Gróh Gáspár a frontok fölött állva, elfoglaltságok nélkül regisztrálja a különböző értékrendek szétesését, veszi számba mindazokat az értékeket, amelyek – költőien emelkedett szavai szerint – a hiányukkal mondják el a gazdagságot. A falu családias gazdálkodásának, önszerveződő munkás életének teljességét. Otthoniasságát. Megszűntük után pótlásnak, menedéknek a természet marad: Ágh költészetét találóan jellemzi a természethez való kötődés kivételes erejének, már-már panteisztikus jellegének hangsúlyozásával. A lírikus látásmódja azáltal lesz egyedivé és érvényessé, (a)hogy „a kozmikus renchez csatolja a természetben élő embert”, természetelvűsége tehát „metafizikai tágasságú”. Nagy Gáspár művészetét értékelve még tömörebben fogalmaz, kitérve személyes kapcsolatokra, illetve ez előtt még azokra a debreceni egyetemi órákra, Görömbei András és Tamás Attila óráira, melyek számukra, ifjú hallgatók számára az irodalmat közéleti, politikai, nemzeti és erkölcsi „önmegvalósítás-pótlékká is tették”. Így összegez tehát: hasonlóan az előtte járó nemzedék-

kekhez, Nagy Gáspár is annak a népi hagyománynak a folytatója, amelynek már nemcsak a parasztság vagy az irodalmi folklorizmus a tartalma, hanem „a közösségi gondolkodás, a nemzeti örökség folytatása, a magunk értékeihez való hűség”.

Az *Őrző volt a strázsán*, a Sütő Andrást posztumusz kötete, a *Létvégi hajrá* nyomán méltató esszé a metafizikai, transzcendens tartományok helyett szintén azokra a tapasztalatokra irányítja a figyelmet, amelyek éppúgy lehetnek ősi, archaikus eredetűek, mint a társadalmi együttélés mindennapjaiból következőek, a legfontosabb ismérvük, mégis, itt is, hogy bennük a paraszti, „népi hagyomány a nemzeti problematikával nőtt össze”. A közösség, a nemzet ügye elválaszthatatlan a „szegények és megszorítottak” ügyétől, a magyarságé az alulsó néposztályokétól, de elválaszthatatlan – nyomatékkal mondja a kritikus – a kisebbségi kulturális örökség megőrzésének szándékától, sőt a (paraszti) polgárosodás gondolatától is. Ugyancsak fontosnak tartja kiemelni, hogy a népi írói mozgalom „nacionalizmusa” sohasem terjeszkedett a magyarság megőrzésén túl, nem helyezte magát más népek fölé.

Mindezek egy olyan búcsúbeszéd argumentumaiként is felhangozhatnának, amely túl azon, hogy ünnepli a népi írói hagyomány „egyik utolsó nagy formátumú képviselőjét”, fennkölt szavakkal bár, ám higgadtan köszön el magától az indulása óta az irodalmi és nemzeti eszmélkedést serkentő mozgalomtól is. A történelem ugyan „lassacskán” túllépett rajta, ám problémát látása, erkölcsi példája, világgépe örökség marad, elutasítása: „végzetes szellemi öncsonkítás” – emlékeztet és figyelmeztet. Ugyanezt teszi, amikor beszédmódját, „írói-gondolati nyelvét” siratja el, egy enyhe „minthá”-val és a lassacskán „lassanként”-ra cserélve feltételezi, hogy ez „fájdalmasságig szép nyelvezet” „alkalmatlanná vált volna a változóban lévő világ jelenségeinek kifejezésére”. Hiába finomít aztán az állításon azzal, hogy a kifejezés-mód nem érvénytelenné, hanem „időszerűtlenné” lett, sajnálkozva, hogy így „az idő is hatalmasat veszített” – az Illyésé, Németh Lászlóé és Nagy Lászlóé mellé besorozott stílus alkalmatlanságát mégiscsak bizonyítania kellene és illene. Annak taglalásával például, hogy Sütő utolsó kötetei, a *Szemet szóért*, a *Heródes napjai* vagy – még inkább – az *Erdélyi változatlanóságok* mitől korszerűtlenek, ha gondolatvezetésük, eszme-futtatásuk ugyanúgy tényekre, adatokra, esetekre alapozott, mint korábban. Hogy más lett a világ? Gálfalvi György új kötete, a *Kacagásaink* hátsó borítóján Markó Béla írja: egyetért a szerzővel, „ismét feltámadhat a múlt. Egyetértek veled, 1989 után nem lett igazán más a világ”. Sütő András körül azonban egészen más lett: Gróh Gáspár úgy tesz, mint aki nem tud az író egykori pártpolitikai szerepvállalása okán pár évvel a halála előtt megszervezett vitáról, az *A Hét* alpári és gyilkos támadásairól. Ha tudna, talán nem úgy fogalmazna, hogy „a rendszerváltott években bekövetkezett fokozatos kiszorulása az irodalom életéből”, hanem hogy kiszorították, méghozzá hamar és gyorsan. És nem is „mintházna” újfent, álmélkodva, netán „megmaradt volna a cenzurális tilalom”, hanem esetleg megjegyezze magának egy-két olyan lap- és kánoncsinálót, (fő)szerkesztőt, rovatvezetőt, akiknek létfontosságú elvük volt: az író is, a művészetéről szóló dolgozatokat is távol tartani a fórumuktól. A némelyek által időszerűtlenné titulált képes beszéddel élve: Sütőt, vagy ahogy írták, „a sütőt” magánszorgalmú kutyák faldosták, s nem akadt jobb ízlésű falkavezér, aki elriasztotta, vagy legalább csitította volna őket. Így alakulhatott ki az az Alexa Károly felvázolta helyzet (lásd *Csokunyáki szibirka. Hitel*, 2016/7.), hogy a jelenkori erdélyi

irodalmi kánon (azaz, hangsúlyosan: az erdélyi) nem tartotta-tartja számon se őt, se Lászlóffy Aladárt, se a Szilágyiakat, „a” Domokost és „az” Istvánt. Ez is egy – nem paraszti, nem polgári, de irodalmi – értékrend szétesésének jele.

Találgatva, mi kifogásolnivaló akad az emlegetett(ek) előadásmódjában, még leginkább az ironikus szemlélet hiányára lehet gondolni – amennyiben a kritikus követi azon erdélyi esztétáknak, eszmetörténészeknek a véleményét, akik szerint a transzszilvanisták, Kós Károlytól Tamásin át (nyilván) Sütőig és másokig a kisebbségi élet kényszerűségeit „átesztétizálták”, az ironikus esztétikai magatartás viszont feloldhatatlan konfliktusokat jelenít meg. Messzire vezetne fejtegetni, mennyire leegyszerűsítő, sőt hamis az effajta szembeállítás, mindenesetre az irónia kitüntetett érték kategóriájává lett az erdélyi kánonnak. (Lásd újabban Szilveszter László Szilárd *„Festett az arcom nékem is...”* című, *Irónia a modern és posztmodern költészetben* alcímű kötetét.)

Hogy az irónia szemléleti alapjául szolgáló ismeretelmélet, a relativizmus is szinte érték meghatározó tényezője, „iránytűje” lett a kultúrának, a művészeti, közéleti, politikai gondolkodásnak, ezt a kötet kevésbé szépírói alkotásokhoz, inkább vallomásos esszékhez és tudományos munkákhoz kapcsolva érzékelteti. Gróh akár a relativista felfogás definíciójaként is megfogalmazhatta volna, amivel a *Rom. A szovjetónió története* című kötetet, pontosabban a szerzőjét, Kukorelly Endre módszerét jellemzi: „szelektív tárgyilagosság”. Szintén a jellemzéshez tartozhat, amikor „erodálódott gondolkodásrendszeret” említ, a lélek szerkezetének romos voltára utal. Példákként hozza fel, kérdésbe fordítva, hogy miért képes Kukorelly a sztálinista szerzők passzusai közé keverni egy Kányádi-idézetet, és hogy miként elemzi Illyés Gyula orosz naplóját („hamis együgyűség”, még durvábban: „Nem tudta, mit beszél”). De Gróh kérdéssel enyhíti Kukorellynek azt a kijelentését is, miszerint „kifejezetten dühítette” családja „örökös, unalmas, neurotikus” „keresztény úri-középosztályi” retorikája – és firtatná, vajon „csak neurotikus retorika volt ez”, vagy humánus is, kultúra is, egyéb polgári érték is. Arra is kíváncsi volna Kukorelly esetében, hogy a bolsevizmus „korrupciós kísérlete” volt-e vele (számára?) számtalan szuhumi nyaralása, „merő mazochizmusból” látogatott-e kilenc év során nyolcszor is „szovjetónióba”. A teljes és kíméletlen végiggondolást hiányolja a *Romból*, a személyesség tekintetében is, még inkább a közgondolkodást befolyásoló (párt)politikai állásfoglalások dolgában. Helyettük ugyan 1989-90-t, a demokráciába való „békés átmenetet” nevezi meg és hibáztatja, hogy úgymond elkente a diktatúrában való bűnrészesség és a diktatúrát kényszerűen elviselők hallgatása közötti különbségeket és konfliktusokat, ám a személytelen átmenet helyett nyilván annak szószólóira céltzott.

Szerinte így, emiatt is alakulhatott ki – részletezi a Romsics Ignác és Szegedy-Maszák Mihály szerkesztette *Mi a magyar?* című esszékötetről írva – az a megdöbbentő helyzet, hogy a nemzet ma „lényegesen rosszabb kondícióban van annál, mint amikor szellemi hangadói már a pusztulás látomásával birkóztak”. Ezt a tételt magyarázza Németh László *Naplóját* elemezve (*Nem marad más, mint a fogalmazás*): amitől az író rettegett, a magyarság identitásvesztése, és ami ellen a legelszántabban küzdött, a szellem, a kultúra 20. századi térvészése, az bekövetkezett. A Romsicsék jegyezte könyvtől a nemzeti identitás újrafogalmazását, a magyarság jövőjére vonatkozó elképzelések változását várta, s kudarcnak tartja, hogy ezek elmaradtak, és nem csak – kissé bonyolultan: – „a provinciális nagyképűség multikulturalitásról szóló, az úgy-

nevezett nemzeti vonulat ellenében kibontakoztatott diskurzusában”. Úgy véli, a várakozásnak leginkább Szegedy-Maszák írása felelt meg, hiszen világosan beszél a kis nemzetek paradox helyzetéről, sorsuk meghatározásának esélyeiről. Gróh Gáspár tolmácsolásában arról van – lehet? – szó, hogy „ha Európa erőteljesen egységesül, az erodálja a magyar és a magyarhoz hasonló méretű nemzeti kultúrákat, de Európa versenyképességét javítja. Ha ez az egységesülési folyamat nem elég dinamikus, akkor ugyan e kultúrák szuverenitásából több marad, de Európa versenyképességének csökkenésével kisebb közösségeinek kultúrája még inkább kiszolgáltatottabbá válik a globalizációval érkező amerikai kulturális nyomásnak”. Gróh szerint az első a kisebbik rossz – fűzi hozzá, s nem kezdi kérdezni, ki kényszerítheti ránk a kultúrák versenyét. És nem kezdi félreverní a harangokat, hogy képtelenség, ha nekünk csak „az alkalmazkodás feladata jut”, ha megint, mint évszázadok óta, a fátum végez, mert ami történik vagy történni fog, az szerinte is „a magyar magatartástól, választástól, törekvéstől független történet”. Rólunk döntenek, nélkülünk?

Ez akár aggódó és figyelmeztető szó is lehet. A *Mi a magyar?* több szerzője azonban olyan hangokat hallat, amelyek főleg a mai dolgainkat illetően vitára ingerlik a megfontolt, higgadt olvasót. Például: Ormos Mária, aki – farizeus módra – azért sóhajtozik, mert szeretné tudni, hogyan jött létre „egyáltalán egy olyan állam, amelynek egyik pillérét a besűgás jelentette”. A kritikus reflexiója s distinkciója még finom is: mást jelent(ene), ha egy szilenciummal sújtott író mondaná ezt, és mást, ha az úgymond besűgásra épülő szocialista korszak olyan vezető történésze mondja, aki az MSZMP Központi Bizottságának tagjaként olvashatta az ügynöki összefoglalókat. Vagy: Fejtő Ferenc. Az ő vélekedésén az érződik, hogy „reménytelenül beleragadni látszik a múltba”, gyűlöli a Horthy-rendszert, és a fasizmus versus szocializmus fogalompár ellentétére alapozva határozottan állítja, hogy a rendszerváltás éveiben – nem, nem az ötvenes években! – „csupán a szocialista párt merült föl a válságos időkből”, az ország csődje nyomán kialakult válság leküzdésének egyetlen lehetőségét ők vázolták fel. Hála érte – rebeghetné a kritikus: a csődbe vivők kivezettek a csődből. Meglepő, sőt, megdöbbentő, hogy a *Volt egyszer egy rendszer...* meggyőző érvelése szerint egy, a rendszerváltás három évének krónikáját összefoglaló album bevezetőjében Romsics Ignác szinte szóról szóra ugyanezt a tételt fogalmazza meg. Gróh disztingvált elfogultságot, lappangó elkötelezettséget emleget a történész azon okfejtésével kapcsolatban, amely azt sugallja, hogy „a pártállamnak döntő érdemei vannak a pártállam felszámolásában”. De észreveszi azt is, hogy elfogultság kell hallgatni arról is, hogy főként az SZDSZ „jóvoltából” milyen feszült, ellenséges hangulat alakult ki, mennyire mesterei voltak a mesterséges, nemzetközi hisztériakeltésnek.

A kultúra és a politika pártállami sötét viszonyára Gróh több írása is fényt villant. Mintegy váratlanul vagy véletlenül, ám többnyire egy-egy jeles szerző megszólalásának, véleményének apropóján. Mint a *Rom*ról érkező cikk, ahol Márai Sándor ítélete bukkan elő: a szamizdatosok mítosza a diktatúrának használt. Mint a Hornyik Miklós interjúkötete (*Beszélgetések írókkal*) hátterét is láttató megjegyzés, miszerint Jugoszláviában az autonóm művészség nemcsak a szocreál szemlélettel való szembenállást jelentette, hanem a nemzeti (nemzetiségi) küldetés megtagadását (sőt, toldanánk meg, kigúnyolását is). Ide vág, mint Németh Lászlónak árult el valaki délvidéki alkotó: „magyar-ságuk volt a botlasztó kő íróink útjában”.

Illyés Gyula ítélete annak a Cs. Szabó Lászlónak a hazatérése dolgában hangzott el, aki két kisebb Gróh-esszének is hőse, tárgya (*A London–Róma tengely; Levelek két száműzetésből*), s akit barátja azzal biztat vagy vigasztal, hogy mindketten a „virtuális Magyarországon” élnek, miért kellene hát visszatérnie, amikor erkölcsileg is oly nagy szolgálatot tesz mind az országnak, mind a magyar irodalomnak.

Németh László és Illyés Gyula naplóinak, följegyzéseinek részleteire épül a két család összefonódott háborús története, Németh Magda *Mélyiségből mélységbe* című, „pátosz és önsajnálát nélküli képet” nyújtó kötete. Okkal dicséri a stílusán túl a szerkesztését, felépítését is, mint ahogy melegen méltatja – a mű nem ismerőinek, bizony, meglepetést okozva – Mikszáthné Mauks Ilona visszaemlékezéseit is. A könyv szerinte szuverén alkotás, szerzője méltó társa férjének nemcsak érzésben, tartásban, intellektusban, hanem még az írásban is! Ugyancsak feleség a hőse az *Édes Idám!*-nak, annak a könyvnek, amely Kós Károly leveleit tartalmazza. A gyűjtemény „kényes természetű”, mondja a szemlélő, hiszen az egyik előszó írója, Kós András bántónak, igaztalan-nak tartja apja sorait, ám anyja, Balázs Ida gesztusa, hogy megmenekítette a leveleket, azt sejteti, hogy „férje gorombaságai nagyon is kedvesek lehettek neki”. Gróh Gáspár szaktudósi biztonsággal érvel amellett, hogy Kós nem organikus építész, hanem organikus ember volt, akinek „a föld művelésében, a kozmikus rendhez való kapcsolódásban egy önálló organizmus kapott életet, a táj mint emberi életet szervező erő”. Szépiírói műveinek a tárgyi realitásra, a szemérmes, ám erőteljes érzelmekre, végül a történelem élménykörére alapozott hármas egységéről ugyanilyen meggyőződéssel beszél. Ilyen, tankönyvekbe illő leírások, jellemzések szólnak aztán Ambrus Lajos *Az én szőlőhegyem* című könyvéről, a szőlőről mint mitikus növényről vagy a hegyekről mint szintén mitikus képződményekről, köztük Somlóról, a „magyar Tempéről”. Szepesi Attila vegyes műfajú, kisprózák-ból, vallomásokból, emlékezésekből, esszékből álló kötete, *A béka kertje* pedig azt a gondolkodásmódot, egyúttal meggyőződést fogadtatja el vele, miszerint „a múlhatatlan dolgokhoz viszonyítva nincs mozgás”, „a teremtés ősharmóniája jegyében az emberi tudat a természet önreflexiója”.

Ami *A kultúra iránytűjéből* mindenekelőtt tankönyvbe illő, egyetemi segédanyagként használandó, az egy remek tanulmány egy remek regényről, Szilágyi István *Hollóidő* című művéről, és egy másik tanulmány ugyanennek a szerzőnek, újabb irodalmunk kivételes tehetségének a novellásköte-tről. Megkerülhetetlen darabjai ezek nemcsak az életműnek, hanem korunk azon írói teljesítményének is, hogy a posztmodern esztétikával összhangban is lehetett beszélni a közvetlen valóságában megélt világról éppúgy, mint a fikciók világáról, az imaginárius szféráról, méghozzá a bikkfanyelvű tudálékoskodást kerülve világosan, érthetően, szakszerűen, nem riadva vissza az értékeléstől sem. Ha nincs is egyértelmű olvasat – ahogy a *Hollóidőről* elhangzik –, s ha az élet sokkal nagyobb szabású dolog is annál – ugyancsak a regény ihlette gondolat –, mintsem hogy elmondható volna, *A kultúra iránytűjének* hatása mégis az egyértelmű, határozott vélemények kifejtésében és elmondásuk módjában rejlik.

Gróh Gáspár: *A kultúra iránytűje*. Nap Kiadó, 2015.

JELEK

Fáy Zoltán

Különös szeszélye a politikai „véletlennek”, hogy míg egyes pártok mögül úgy elpárolgott a gondolkodó emberek támogatása, hogy vezető politikusaik a továbblépés reményében szellemi holdudvar létrehozását kívánják elvégezni fő- és másodállásban, addig más közösségek pártok nélkül is programba illő koherens világgépet és ezen alapuló cselekvési tervet képesek letenni az asztalra. 2016-ban a Lehet Más a Politika társelnöke, Schiffer András azért vonult vissza az élvonalból, hogy megszervezze a párt mögötti think tanket, és hasonlóképpen nyilatkozott az MSZP holdudvarának újjáépítéséről alelnökük, Hiller István. Ez a jelenség a hazai politikai abszurd része, s remélhetőleg száz év múlva csaknem teljesen érthetetlen lesz az új évezred elejének történetét kutatók számára. Hiszen mit remélhetnek a támogatók és gondolat nélküli pártok? Miért adnák voksukat a választók olyan politikai csoportosulásokra, amelyeknek nincs esélyük az ország kormányzására, sőt, koherens világgépük, jól kommunikálható nézeteik sincsenek, s működésük egyetlen jól érthető indoka a nietzschei wille zur Macht? Hogyan lehet elegendő egy párt létezéséhez a pusztá tagadás?

Persze a dolog fordítva is érdekes kérdéseket vet föl. Mi az oka annak, hogy a rendszerváltás idején alakult Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, valamint a Magyar Polgári Együttműködési Egyesület és a Professorok Batthyány Köre programba illő nagyobb tanulmányt készít, amely arra vállalkozik, hogy pontos diagnózisát adja korunknak, és javaslatokat tegyen a megoldásra? A közvetlen haszonszerzés szempontjából mindez teljesen érthetetlen. Még ha sokakhoz eljutna is *Az idők jelei* című, több mint húsz szerző által jegyzett tanulmány, még ha sokan magukévá tennék vagy akár bírálnák a benne olvasható állításokat, akkor sem lenne közvetlen politikai vagy gazdasági haszna a vállalkozásnak.

Más kérdés, hogy mindez teljesen természetes, és magának a KÉSZ-nek sincs haszonszerzési szándéka. Akik ismerik a szervezet történetét és alapítója, Csanád Béla (1926–1996) személyiségének máig ható kisugárzását, tudják, hogy mi sem állt távolabb tőle. Csanád Béla elsősorban katolikus pap volt, de kiváló, közösségépítő lelkipásztor, teológus, költő, és nem utolsósorban közéleti ember is. Az élete kereteként adatott kor arra kényszerítette, hogy sajátos egységbe olvassza e sokféle karizmát és hivatást. Ma már nemigen lenne lehetséges, de Kádár világa egyenesen kikényszerítette, hogy egyszerre legyen a Hittudományi Akadémia liturgikaprofesszora és csöppet sem könnyed hangú költő; az AEH által engedélyezett hittankönyvek szerkesztője és a *Teológia* című folyóirat titkára. S mindez a nyilvánosság szintje alá, az egyházi underground világába szorítva.

Pályája a rendszerváltással tudott kiteljesedni, amikor lehetővé vált, hogy a kereszténység közéletformáló hatását az általa alapított Keresztény Értelmiségiek Szövetségén keresztül mutassa meg. Nem volt könnyű dolga, egészen megdöbbentő, otromba támadásokat is kapott; külön elemzést érdemelne, miket írtak személyéről, a KÉSZ-ről és az általa alapított *Jel* folyóiratról

a kilencvenes évek első felében. Talán azért, mert „renegát” volt, hiszen verseit a hetvenes évektől vezető irodalmi lapok is közölték, s a rendszerváltás után ezek az orgánumok váltak a politikai csatározások legfőbb fórumaivá, a baloldal „ökleivé”. Mindenesetre Csanád Béla a haláláig megmaradt ugyanannak, aki volt korábban, viszont élni tudott a politikai változásokkal megnyíló lehetőségekkel is. És jól tudta, hogy a kilencvenes évek különös, átmeneti világában a legnagyobb lehetőség nem a szerzése, hanem a szabad építkezése. A Hittudományin tartott liturgika előadása után a katedrán aláírt nyilatkozattal bárki beléphetett a KÉSZ-be, vagy vásárolhatott egy példányt *Kutak és emlékek* című verseskötetéből.

Közösséget és fórumot teremtett, és kitartóan megmutatta, hogy létezik keresztény válasz a problémákra, a magyar hívők közösségének a közvetlen politikálás első vonalán kívül is van véleménye a minket körülvevő világról. A KÉSZ megőrizte az alapító szándékait, halála után éveken keresztül kitartóan építette tovább a szervezetet. Nehéz lenne számszerűen kimutatni, milyen hatása van a mai magyar társadalomra, de hogy a több mint félszáz helyi csoporttal, több ezer taggal, és immár az egész Kárpát-medence keresztény értelmiségét egységbe foglaló szándékával nem súlytalan szervezet, az aligha kérdéses.

Már csak ezért sem lehet céltalan *Az idők jelei* című kiadvány, amely tizenhat nagy témakörben felöleli a kormányzat szinte összes területét. Szó van benne korunk legnagyobb problémáiról, globalizációról, multikulturalizmusról, a gazdaság helyzetéről és a migránsválságról. A szerkesztők szerint összesen hatszázhatvanegy problémás területről. Sőt, a dokumentum olyan kérdéseket is bátran taglal, amelyekről a politika közvetlenül nem mondhat véleményt: az egyházak belső életének kérdéséről, társadalomban betöltött szerepéről, szervezeti megújulásáról. És olyan témakörökről is, amelyekről a létező hatalomnak, bár lehet véleménye, sőt még eszközei is a helyzet változtatására, ezek önmagukban nem eléggé hatékonyak. Egészen közvetlen cselekvési tervet persze nem tartalmaz a dokumentum, s fölösleges is lenne konkrét lépésekre lebontani az elemzések tanulságait, hiszen a végrehajtáshoz nincs eszköze a szervezetnek. De a dokumentum bevezetőjének utolsó mondata sem jelent túlzást, amely nemcsak együtt gondolkodásra hívja az olvasót, hanem az ország alakítására.

Politikai elemzők lassan évtizedek óta rendszeresen hivatkoznak a közélettől való elfordulás láttán a választók kiábrándultságára, magyarázzák a pártot választani nem tudók magas arányát az általános megcsömörlöttséggel. Önbeteljesítő profécia is e kijelentés, amely azonban nem teljesen alaptalan. De a mennyiség nem csap át minőségbe, a politikailag inaktívak tömege sohasem fog koherens akaratot mutatni. És úgy lenne igazságos, ha a jelentős számú valóban kiábrándult választó mellett megemlítenék a közélet iránt érdeklődők számát és aktivitását is. Lehetséges, hogy a KÉSZ nem politikai erő, ezért lényegtelen, hogy több vidéki szervezete van, mint némely országos pártnak, de az biztos, hogy ennek ellenére is hatással van a közéletre. Az ilyen elemzéseken keresztül is, mint *Az idők jelei*.

ÁLLAMADÓSSÁG: MIÉRT FONTOS, ÉS KINEK?

Lehet-e tanulni a múltból?

Bod Péter Ákos

Ugyanaz a fogalom vagy jelenség egészen mást jelent más és más társadalomban. Vegyük az áremelkedés jelenségét: köztudomásúan rossz dolog, ám hogy a fékevesztett pénzromlás miként törölheti el a középrétegek megtakarításait, arról az első világháború utáni német hiperinfláció tragikus leckét adott. Onnan kezdve evidenciaként égett be a német gazdaságpolitikai közgondolkodásba – vagyis a gazdaságpolitikusok és a helyes politikáról véleményt formáló polgárok közös nézetrendszerébe – az árstabilitás mint alapérték. A második világháború utáni sajátos nyugatnémet gazdasági modell (*Sozialmarktwirtschaft*) is érzékeny volt az előzményekre: más közgazdasági irányzatoknál keményebb álláspontot fogadott el az inflációval, államháztartási hiánnyal szemben. Az 1920-as évek hiperinflációja ugyan régen volt, ám a mai német generációk is, amelyeknek gyors áremelkedésről nem lehetnek személyes élményei, szintén osztják az árstabilitás és a kiegyensúlyozott államháztartás axiómatikus fontosságát.

Európa déli felén viszont a régre visszanyúló inflációs múlt hozzászoktatta a társadalmat az áremelkedéshez. Bár elvontan ott is tudják az emberek, hogy helyes dolog (lenne) az árstabilitás, de fontossági sorrendjükben sok egyéb cél előbb áll; az egymást váltó generációk megtanultak együtt élni az árak emelkedésével. Az európai valutaövezetbe való belépéssel aztán hirtelen szert tettek egy értékálló valutára. Az euróövezet működési rendjét egyebek mellett Észak és Dél gazdasági felfogásbeli ellentétei teszik rendszeresen próbára, amint azt a pénzügyi szigor német, svéd, holland hirdetői és különféle ellenzői közötti folyamatos csatározás jól mutatja.

Az alábbi elemzés tárgya azonban nem az eurózóna belső feszültségeinek ügye, hanem egy nagyon is magyar téma: államadósságunk mértéke, gazdasági és politikai jelentősége. Az államadósságról is elmondható, hogy az érintett társadalmak történeti múltja nagyban befolyásolja a súlyát, a hozzá kapcsolódó érzelmeket. A magyar közvélemény aránylag megengedően viszonyul az áremelkedéshez, egy fokkal érzékenyebb viszont az államadósságra.

Első ránézésre meglepő az inflációval szembeni toleranciánk, hiszen 1945-ben éppen minálunk bontakozott világrekord-ütemű pénzromlás, amit csak Zimbabwében sikerült később felülmúlni. Ám a veszített háborút követően annyi megrázkódtatás érte társadalmunkat, hogy a pénz teljes értékvesztése nem vált az emberek legfőbb meghatározó élményévé. Ezért vagy másért, mindenesetre a milpengő és bilpengő időszaka nem nevelte le egy életre az országot és annak politikai vezetését az infláció elfogadásáról. Sőt az 1960-as évek óvatos reformkommunista kísérletei során a javuló áruellátáshoz folyamatos áremelkedés kapcsolódott, ami még mindig jobbnak bizonyult, mint az elvileg stabil árszint – áruhiánnyal.

Egyébként hasonló volt a helyzet a többi reformkommunista rezsimben is: a jugoszláv vagy a lengyel piaci reformokhoz eleinte kúszó, majd vágató infláció társult, ám az emberek tudomásul vették az áremelkedés mértéke és az áru kínálat közötti átváltást. Azonban nem kell a német gazdaságfelfogás rabjának lenni ahhoz, hogy az ember belássa: az infláció olyan gazdasági egyensúlyzavar, ami nem jár egyedül. És valóban, az említett reformkommunista országok ugyan az ortodox rezsimekhez képest jó ideig elfogadható piaci ellátást nyújtottak, de gyorsan növekvő államadósság mellett. Az állami költségvetés – a társadalom elől elrejtett módon és mértékben – deficitest volt. Hazai megtakarítás híján a hiányt szinte teljesen a külvilág finanszírozta.

Így kapcsolódott össze logikailag a reformkommunizmusban az elfogadható áruellátás az inflációval, hiánnyal, külső adóssággal. A külső finanszírozás pedig – ezt a magyar pártállam ugyanúgy megismerte, mint a lengyel, jugoszláv – külső függéssel is jár. Ceaușescu Romániája önromboló, drámai intézkedésekkel szabadult meg a nemzetközi eladósodás csapdájából. A Kádár János vezette Magyar Népköztársaság lényegében elfogadta a kettős külső függést: a szovjet politikai/katonai/gazdasági alávetettség mellett tudomásul kellett vennie a tőkepiacoktól és a nemzetközi pénzügyi szervezetektől való függést. A Lengyel Népköztársaság nyílt államcsődbe sodródott külső adósságainak mértéktelen megugrása miatt az 1980-as évek legelején. Jugoszláviát is külső pénzügyi krízis állapotában érte a szétesés.

Egy állampénzügyi mutatószám felemelkedése és tündöklése

A történelmi előzmények felelevenítése segíthet abban, hogy jobban megértsük az államadóssághoz fűződő mai politikai viszonyulást. Amikor az európai egyesülés folyamatában a korábbi kezdeményezéseket továbbfolytatva az 1990-es évek elején napirendre került a közös valuta ügye, Németország hajlandó volt feladni büszkeségét, az erős német márkát, ám érthetően ahhoz ragaszkodott, hogy az új, közös fizetőeszköz szintén értékálló legyen. Ehhez pedig az kell, hogy a valutaövezetbe csak rendezett államháztartású, nem inflációs természetű országok kerüljenek be. Így született meg az a szabályrendszer, amely szerint – recessziós időszakot leszámítva – a bruttó hazai termék (GDP) 3 százaléka alatt kell tartani a költségvetési hiányt, és a GDP 60 százalékát ne haladja meg a felgyűlt bruttó államadósság aránya, ha pedig mégis e szint fölött lenne, akkor folyamatosan mérsékelni kell az adósságarányt.

Azóta is vitatják, hogy miért éppen ezek a számok kerültek be a maastrichti kritériumok és a Stabilitási és Növekedési Paktum nevet viselő megállapodásokba, miért ezek és egyéb pénzügyi mutatók teljesítése szükséges ahhoz, hogy egy tagország nemzeti valutáját feladva átvehesse az eurót. Persze ilyen alapon azt is kérdezhetnénk, hogy miért csak a 18 éven felüliek szavazhatnak a választásokon, vagy az Egyesült Államokban miért csak 21 éven túliak vehetnek sört boltban, és miért nem a fél évvel fiatalabbak.

Nagyobb gondnak bizonyult, hogy az euróövezetbe belépőkkel, de főleg a már bent levőkkel a tagállamok közössége elég lazán tartotta be a szabályokat. Még kevésbé volt politikai akarat az euró egyébként problémátlanul látszó első évtizedében az euróövezeten kívüli tagországok költségvetési feyelmeztlenségeivel szembeni közös fellépésre.

E téren éppen Magyarország ért el szomorú rekordot: már az EU-tagság 2004-es elnyerése előtti néhány évben is igen nagyarányú volt a deficit, majd 2006-ra meghökkenítő magasságokba emelkedett, és 2013-ig folyamatos maradt a normasértés. Az Európai Bizottság, és főleg a Tanácsban helyet foglaló kormányfők közössége csak nagy késéssel reagált. Máig hallani a mai kormányoldal részéről a kettős mérce vádját: bezzeg a szocialistáknak sokáig elnézték a Paktum szabályainak sorozatos és nagyfokú megsértését, 2010 után viszont keményen elutasították az új magyar kormány deficitemelési kérését.

A 2008-ban kitörő pénzügyi krízis alatt – közgazdaságilag érthető módon – félretették a hiányszabályok alkalmazását; az általános gazdasági recesszió közepette a kormányok sora a közkiadások növelésével igyekezett ellensúlyozni a keresletsökkenést, vállalva a nagyarányú deficitet. Ám éppen ezért nagyra dagadt a legtöbb tagországban az államadósság. Az Európai Központi Bank, valamint a pénzügyi stabilizálást sürgető tagállamok csoportjának nyomására az uniós intézmények 2010-től a korábbiaknál is szigorúbb és részletesebb fiskális szabályokat alkottak. A görög adathamisítási ügyek miatt a Bizottság gyanakvóbb lett, és a tagállami miniszterekből álló Tanácsban többségbe kerültek a német felfogást vallók.

Kiderült viszont időközben az is, hogy a szabályoknak megfelelő államháztartási pozíció önmagában még nem szavatolja azt, hogy egy tagállamot elkerüljenek a pénzügyi válságok. Spanyolország vagy Írország esetében például rendben voltak a Paktum mutatói, csak éppen a családi és vállalati eladósodás miatt „pénzügyi buborék” alakult ki, majd annak kipukkanása krízisbe sodorta az országot.

És valóban, az állam csak az egyike a gazdaság három fő szektorának. A másik kettő a háztartások szektora és az üzleti szektor. Az állam – ezt a történelem bőségesen illusztrálja – rendszerint deficitese, az éves hiányok felhalmozódása pedig nagy államadósságra vezet. De ezzel az ügynek nincs vége: a családok, amelyek a statisztikában háztartások néven jelennek meg, általában nettó megtakarítók, azaz egyes családok adósságaival szemben másoknak még nagyobb megtakarításai állnak. Ezért azután önmagában keveset mond a nemzetgazdasági viszonyokról például az a hír, hogy a belga államadósság az ország GDP-jének száz százalékát is meghaladja, ha ugyanakkor a tehető belga családok sokat takarítanak meg, és vagyonuk egy részéből belga állampapírokat jegyeznek.

Végül ott van az üzleti szektor. A vállalatok hol nettó adósok (amikor jók az értékesítési kilátásaik, és ezért beruházásaikra, bővítésre hiteleket vesznek fel), ám más időkben inkább bankban hagyják a pénzüket, ha nem látnak maguk előtt profitábilis fejlesztési lehetőségeket: ilyenkor nettó megtakarítókká válnak.

Gond akkor van, ha mindhárom szektor eladósodik: az állam szokás szerint, hiszen sokáig büntetlenül megteheti; a családok, akik lakás-, autó- és fogyasztási hiteleket vesznek fel; valamint a vállalkozások, amelyek a felfűtött konjunktúrában lépést akarnak tartani a dübörgő kereslettel. Ilyenkor lép be a negyedik szereplő: a külföld. Az országos deficitet, amelynek a kormányzati szektor hiánya csupán egyik eleme, külföldi megtakarítók finanszírozzák. Ilyen helyzetbe került Görögország a 2008-as válság előtt, de hazánk is.

Ha a nemzetközi kamatszint nem túl magas, akkor az adósságteher elviselhető. Ám ha a tőkepiaci szereplőknek kételye támad az illető állam fizetőképessége miatt, akkor vagy csak nagyon drágán, vagy még úgy sem adják kölcsön a pénzüket az eladósodott államnak.

Ezek az ügyek a nagyközönség szeme előtt játszódtak, újbóli megtárgyalásukra itt nincs szükség. Ám egy sor kérdés mégis felötlik. Az egyik: miért fixálódott az államadósság/GDP-mutató, ha annak közgazdasági tartalma ennyire kétséges? A másik, mert hiszen hazánk valóban a fizetéseképtelenség határára került 2008 őszén: hogyan fordulhatott elő mindez, miért nem tanult a hatalmi elit a történelmi előzményekből? Majd ezek után szembenézhetünk a jelen kérdéseivel: mennyire és kinek fontos az államadósság ügye?

Miért baj – és baj-e – az állam deficitje és adóssága?

Az egyik szélsőséges nézet szerint az államadósság kéménybe korommal írott szám; nincs igazi jelentősége, csak a megszorítás hívei és bizonyos ortodox közgazdászok állítják az ellenkezőjét. E nézet mellett szól a szegény állam költségvetési hiánya és a tehetős polgárok megtakarításainak már idézett kapcsolata: az utóbbiak jó hozam fejében kölcsönadják megtakarításaikat az államnak, így az élet megy tovább. Persze, amint a magyar olvasó azonnal észleli, ez csak gazdagabb országra igaz; nálunk a családok feléne semennyi megtakarítása sincs, amiből kamatjövedelmet húzhatnak az államtól.

További idevágó megfigyelés szerint az államok viszonylag olcsón kapnak hitelt, ezért a GDP száz százalékára rúgó államadósságnak is csupán a GDP 1-2 százalékát kitevő kamatfizetési kötelezettség a terhe, amennyiben az állampapírokra évi egy-két százalékot kell fizetni – ez most a helyzet az amerikai vagy német kötvényekkel. Ez is igaz állítás, ami persze nem vigasztalja azokat az országokat, amelyek kormányai rosszabb pénzüpiaci megítélésük miatt nem kettő, hanem négy vagy éppen tíz százalékot kénytelenek fizetni kamatként a hitelnyújtóknak.

A másik szélső nézet szerint a költségvetési hiány és a deficitek halmozódásából felgyülemelő államadósság sebezhetővé teszi az országot, és erkölcsileg is elítélendő. Ez utóbbi vonatkozás különösen annak ismeretében lényeges, hogy az államadósságról szólva ritkán merülnek fel etikai állítások, ám ha mégis, akkor rendszerint az államadósság (másoknál: bármely adósság) visszafizetése ellen szoktak felhozni erkölcsi, emberiességi érveket. Holott a költségvetés ez évi hiánya nem más jelent, mint hogy a kormány a jelenlegi generáció jóléte és biztonsága érdekében többet költ, mint amennyit e nemes célok érdekében beszed adók formájában; a többletköltés számláját hosszú lejáratú kötvények kibocsátásával a következő generációkra és a rákövetkező kormányokra hagyatékozza. Ami nagyon nincs rendjén. Erős etikai érvek szólnak tehát amellett, hogy miként a természetes személyek, az államok is addig nyújtózkodjanak, ameddig a takaró ér.

Lehetne sorakoztatni a szempontokat az államháztartási egyenleg tényleges jelentőségének megítéléséhez, hiszen valóban sok tényezőtől függ az, hogy milyen méretű, összetételű államadósság engedhető meg a modern gazdaságban bajok nélkül, és hol kezdődik a „jövő betáblázása”. Az európai viták jelzik, hogy távolról sincs szakmai, különösen pedig politikai egyetértés a mértékeket illetően. Minálunk – ha lehet – még hiányosabb az utca emberének a jártassága ilyen ügyekben: társadalmunk zöme nem sokat tud az állam működéséről, és még kevesebbet annak pénzügyeiről. Vagy ami még rosszabb: téveszméket és félismereteket szedett fel valahonnan. De honnan is tudhatnának az emberek a közpénzügyekről, hiszen az

oktatási rendszer nem látja el ilyen ismeretekkel a fiatalokat, az idősebbek egy része pedig legfeljebb a szocializmus politikai gazdaságtana szemináriumában vagy a marxista-leninista szakosítón (becenevén: a foxi-maxin) szedte fel idevágó tudását.

Ha a közember ambivalens az államadósság dolgában, akkor a politikus még inkább az, különösen a vérbeli, professzionális politikus. Talán tudja ösztönösen vagy előképzettsége alapján, hogy milyen általános gazdasági, etikai és finanszírozási elvek szólnak a folyó bevételeket jelentősen meghaladó állami költsékezés ellen, de jól látja a maga közvetlen érdekeit is. Márpedig érdeke az, hogy most, amikor hatalmason van, ne adóztassa túl választóit, viszont a lehető legtöbbet költsön jólétükre, biztonságukra, hangulatuk javítására. Érdekeiből viszont logikusan fakad a túlköltsékezés, a deficit. Ezért is van az, hogy hivatalban levő kormány csak kényszerhelyzetben tervez egyensúlyban levő („nullás”) költségvetést, vagy legfeljebb értékeltű kijelentésekben áll ki a deficit nélküli büdzsé szép gondolata mellett.

Nálunk az EU-tagság elnyerése előtti optimista időszakban, a 2000-es évek legelején talán a tartósan gyors gazdasági növekedésben bízhattak a kormányfők és pénzügyminiszterek az irtatlan méretű hiány engedélyezéséskor – vagy szimplán nyerni akartak a választásokon bármi áron. Végül nem a józan ész, sőt először még csak nem is a pénzpiacok gyanakvása vetett véget a ritka nagy arányú magyar deficitnek, hanem az uniós szabályok – megkésett – élesítése 2006-ban, ami a furán megnyert választást közvetlenül követő Gyurcsány-csomaghoz vezetett. A 2008-as pénzügyi válság alatt már más szabályok és kötöttségek érvényesültek.

Majd jött 2010. Az új kormány először szintén költségvetési élénkítéssel – azaz a deficit újabb, egyszeri elengedésével – kívánta dinamizálni a gazdaságot. Arra azonban nem volt fogadókészség a görög pénzügyi válság kritikus hónapjaiban. Az Európai Bizottság és a hitelezői pozícióban levő Nemzetközi Valutalap rövid úton elutasította a magyar kormány kérését – de ez már történelem. Egy újabb élénkítési kísérlet (2011) után 2012-től mind a mai napig gondosan az uniós határérték alatt tartja a kormány a hiány százalékát. Ha van fix pont a kormány fordulatos gazdaságpolitikai gyakorlatában, az pontosan a deficientszabálynak való biztos megfelelés.

Jelen elemzésünk pillanatában a magyar államadósságnak a GDP-hez mért hányada, amely az elmondottak szerint kiemelt mutatóvá lett az európai szabályozási rendben, 76 százalékos. Volt ám ez 52 százalék is 2001-ben, ami akkor jóval alatta maradt az euró átvételéhez szükséges határértéknek (60 százalék). Valójában az volt akkor az általunk teljesített egyetlen belépési ismérv. Aztán megfordult a helyzet: 2001 és 2010 között vérszesen felszaladt az államadóssági hányad, elérve a 80 százalékos szintet.

Onnantól lassan araszol lefelé a mutató, noha nem egyszerű megmondani, hogy mennyi is a tényleges javulás, két fő ok miatt. Az egyik az, hogy időközben a kötelező magán-nyugdíjpénztári rendszert megszüntették, a tagok nagy többségét visszaterelték az állami nyugdíjrendszerbe, nyugdíjpénztári megtakarításaikat pedig beszívta az állam. Ezáltal papíron csökkent az állam adóssága. Csak éppen az érintett milliók onnan kezdve a következő generáció majdani befizetéseitől remélhetik nyugdíjukat, azaz ennyivel megnőtt az állam ún. implicit adóssága, már amennyiben a magyar állam szándékszik eleget tenni a ma nyugdíjárulékot fizetőkkel szembeni politikai és etikai (de szerződéses formát nem öltő) tartozásának.

Már ez az ügy is mutatja, hogy mennyire nehéz országok között, vagy adott országon belül időszakok között összehasonlítani az államadósság tényleges mértékét. A másik technikai ügy az árfolyammal kapcsolatos: mivel az államadósság egy jelentős része nem hazai devizában áll fenn, így az adósság/GDP-mutató alakulása függ az éppen érvényes devizaárfolyamtól. Az euró árfolyama jelentősen nőtt 2010-től a forinthez képest, a nemzeti összterméket pedig forintban mérjük, így a teljes adóssághányados emiatt bizonyos mértékig nőtt.

Számít persze az is, hogy miként alakul a gazdasági növekedés. Ha erőteljesen nőne a GDP, amint a kormányok mindig remélik és meg is ígérik, akkor növekszik a tört nevezője, és látványosan mérséklődhetne az adóssághányados.

És ez még csak az állami adósság ügye. A tisztánlátáshoz ismerni kell a másik két szektor alakulását. Most az a szokatlan helyzet állt elő, hogy az ország egésze nettó megtakarító, mégpedig komoly mértékben. A hazai termék 8 százaléka rúg a külvilággal szembeni egyenlegünk, a következő módon. Az államháztartás a GDP 2 százaléka körüli deficiten áll (ez tehát mínusz 2 idáig), de a háztartások a GDP 8 százalékat meghaladó megtakarítási többletet mutatnak fel (+8), amihez jön a vállalatok nettó megtakarító pozíciója (+2), vagyis: $(-2) + (+8) + (+2) = 8$

Akkor tehát rendben van-e végre minden a magyar államadósság ügyében? Olvasóink nem lepődnek meg, ha a válasz árnyaltabb lesz a remélt igennél. Eleve különös, hogy ilyen méretű a többlet: ha nem lenne korábban felhalmozódott jelentős külső adóssága az országnak, akkor azt is mondhatnánk, hogy a GDP 8 százalékat megközelítő mértékben exportálunk tőkét. Így ilyen arányban csökken az adósság, s ezzel az ország külső pénzügyi sérülékenysége mérséklődik, ami jó dolog.

Mégis kommentárt igényel a nemzetgazdaság nagyarányú megtakarítási többlete. Vegyük elemenként. Az valóban örömteli, hogy a kormányzati szektor ugyan deficitese, de a hiány mértéke jóval a 3 százalékos uniós szint alatt van. Ezzel egyébként elkerülhető, hogy az ország visszakerüljön az EU ún. többlethiány-eljárása alá, ami a kormánynak presztízsveszteség lenne, és erősítené az uniós intézmények felügyeleti hatáskörét.

A magyar családok nettó megtakarítási pozíciója is inkább jó hír, hiszen a 2000-es évek elejének hirtelen és túlzott mértékű eladósodását követően a háztartások hiteleiket törlesztik, és az utóbbi években alig vettek fel hitelt (a legutóbbi hónapokban vannak némi jelei a lakossági hitelfelvétel élénkülésének). Ugyanez azonban úgy is elmondható, hogy rég látott mélységbe esett 2015-re a lakásépítések száma, gyorsan öregszik a személygépkocsipark, és általában gyenge volt hosszú éveken át a fogyasztás. A gyenge fogyasztói kereslet pedig leginkább a hazai piacra termelő, hazai tulajdonú vállalkozásokat sújtja.

Nem csoda, hogy a vállalati körben (leszámítva néhány autóiipari céget) annak ellenére pang a hitel iránti kereslet, hogy történelmileg egyedülállóan alacsony a hitelkamatok szintje. E fura tényezők együtteseként állt elő az a ritka helyzet, hogy a vállalati szektor nettó megtakarító. Márpedig jó üzleti klíma, kedvező növekedési kilátások mellett az lenne a logikus, hogy a vállalatok több hitelt vesznek fel a bővülésükhöz, mint amennyi betétet elhelyeznek bel- és külföldön. Az üzleti szektor megtakarítási többlete másfelől nézve úgy is érthető, hogy kevés a beruházás. Ez árnyat vet a rákövetkező évek gazdasági növekedési kilátásaira.

Még egyszer, hogy ne maradjon félreértés az Olvasóban: jó dolog az, hogy a korábbinál kisebb arányú az államháztartás deficitje. Jó az is, hogy az ország nem szorul rá külföldi finanszírozásra, sőt a belső szükségleten túli finanszírozási képességünkről szólnak a statisztikák. De még jobb lenne, ha a háztartási szektor masszív megtakarítását a jövedelmek szép növekedése, a rendszeres megtakarítási hajlandóság és képesség általánossá válása hajtaná, és nem az, hogy a családok egyik fele nem kap hitelt, egy másik nagy kör pedig az élet bizonytalanságai miatt továbbra is elhalasztja kiadásait, és inkább óvatosságból félretesz. Jobb lenne, ha a cégek nem tőkét vonnának ki tevékenységükből, mint most, hanem igyekeznének fejleszteni, bővíteni, a külpiazi és a hazai kereslet igényeinek elébe menni.

Remélhető és valószínű, hogy – hacsak rendkívüli hátrányos fordulatok nem állnak be – a lakossági fogyasztás mindinkább erőre kap, és a vállalatok szélesebb köre látja értelmét a hitelek felvételének, ezzel a „túl jó” adatok visszakorrigálódnak. Ekkor viszont még fontosabbá válik, hogy az állam ne nagyon terjeszkedjen túl anyagi lehetőségein. A kiegyensúlyozott költségvetésre törekvés a mi sajátos viszonyaink között nem ideológiai fixáció, csupán annak tudomásulvétele, hogy egy sor elhalasztott, de szükséges fejlesztés vár még a magyar államra, hosszabb távon gyorsan növekvő kiadásokat generál a kialakult demográfiai helyzet, miközben aligha lehet tovább növelni az adókat. Egy újabb eladósodás ellen pedig nemcsak az Unió szabályrendszere szól, hanem a megszenvedett történelmi tapasztalat, a felelős gondolat.

Végezetül: jól tudjuk, hogy az állami költségvetés par excellence politikai ügy. Kiadásokról és adókról, bevételi előirányzatokról, valamint a büdzsé egyenlegéről politikusok döntenek. Ők pedig alapvetően politikai szempontjaik és érdekeik szerint járnak el.